

संगीत रत्नावली नाटक.

वे. शा. सं. शिवरामशास्त्री खरे

यांनी

केलेल्या भाषांतराच्या आधारानें

रा. रा. वासुदेव नारायण डॉगरे

यांनी प्रयोगाकरितां तयार केले

ते

बळवंतराव बापूजी पॅटे

यांनी

मुंबई येथे

“इंदुप्रकाश” छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केले.

(१८६७ च्या २५ द्या भाक्याप्रमाणे रंगभूमीवर प्रयोग करण्याचा व तुस्तक मुन; छापण्याचा वैगेर सर्व हक्क मालकानें आपणाकडे ठेविले आहेत.)

सन १८८३.

Price Rs. 4-0-0

द. कै. योगी, न. भैरवी.

8-10014

100-152000

100-152000

98545

प्रस्तावना.

श्रीहर्ष कविकृत संस्कृत रत्नावली नाटकाचें भाषां तर इ. स. १८६३ सालीं शिवराम शास्त्री खरे यांणी करून दक्षिणा प्राईस कमिटीस पाठ्यिलैं. तें वे. शा. सं. कैलासवासी कृष्ण शास्त्री चिपळूणकर यांणी तपासून प्रासिद्ध केलें होतें. त्यानंतर तीं पुस्तके जरी सर्व खपन गेली तरी त्याची पुनरावृत्ति काढण्याचें कोणीही ऐय अद्याप घेतलै नाही. त्या पुस्तकाची एक जुनी प्रत मोठेचा प्रयासानें आमच्या हातीं आली, तिच्या आधारावरून सांप्रतचें नाटक प्रयोगाकरितां तयार केलें आहे. यांत मूळच्या भाषांतरांतील कांहीं पद्ये, क्षोक व सावया तशाच ठेवून त्यावर चाली व राग वगैरे लिहिले आहेत. कांहीं पद्ये नवीन केलै आहेत. तसेच कित्येक ठिकाणीं प्रयोगाच्या सोईकरितां मूळचा कांहीं भाग कमीजास्त करावा लागला, व कांहीं अजीबात गालून टाकला आहे. रा.रा.चिपळूणकर यांनी लिहिलेल्या प्रस्तावनेत ते असें हणतात की, 'उत्तर' रामचरित्र, शाकुंतल, मालतीमाधव इत्यादि नाटकांपेक्षा रत्नावली नाटक निराळ्या जातीचे आहे. हे मर्मज्ञ वाचणारांचे सहज लक्षांत येईल. पहिल्या प्रकारच्या नाटकांतील नापक व नापिका यांचे स्वभाव उदात्त असून, त्यांचे भाषण व

आचरण विशेष प्रौढ, गंभीर व धर्मशील आढळते; रत्ना घर्तीतला प्रकार काहीं निराळाच होय. ह्यातील पां सुस्वभाव व प्रतिष्ठित खर्ची; तथापि त्यांचा कल थड्हा मस्करी, ख्याली, खुशाली ह्यांकडे विशेष; व त्यांच्य भाषणांत व आचरणांत गंभीरपणा व पोक्तरपणा कर्म भाणि रंगेलपणा अधिक, असें भासते. ह्या नाट कांत चित्तास सर्वथैव देधून धेऊन त्यास कळवळ आणणारा अशा प्रकारचा विप्रलंभरस किंवा करुणा रस नाहीं; तथापि मनोरंजक व खुबीदार अस विनोद, तसेच संविधानकाचे, झणजे गोष्ट रचण्याचे चातुर्ये व चमकार इत्यादि गुण ह्यांत उत्तम आहेत. पा त्यांच्या लिहिण्याप्रमाणेच किंवद्दुना जास्तीच अस रंग प्रयोगसमयीं उत्पन्न होतो असें प्रेक्षकांच्या अनुभवास पर्याल अशी खाची आहे, तथापि केलेल्या श्रमांचे साफल्य कितपत झाले हें पाहणे रसज्ञांकडे सौंपविते.

सेक्रेटरी

बांबे रायल आपरा कंपनी.

मुंबई,

२६ मे १८७८ इसवी.

संगीत रत्नावली नाटक.

अंक १ ला.

मंगलाचरण.

सूत्रधार— पद—(भूपकल्पाण दादरा.)

विघ्नहरा, करुनि त्वरा, रंग भरा, दंग करा, सभाजना दयाघना ॥ धु० ॥ विघ्न० ॥ कमलनयन कमलावर, कमलासन, हरिहरादि करिती बंदना ॥ वि० ॥ १ ॥ वक्तुंड, उदरचंड, त्रिशुल दंड हस्ति सदा, गाति पदा दयाघना ॥ वि० ॥ २ ॥ वानुंकिती विभव तुझे, वासुदेवकवनसुमन, धैर्य कृपाघना ॥ विघ्न० ॥ ३ ॥

पद—(यमन कल्पाण त्रिवट.)

करि उत्कंठा त्वरा जयेला, मार्गे फिरवी लज्जा, सखीजनानीं उपदेशुनियाँ, केलि पुन्हा जी सज्जा ॥ करि० ॥ ध्रु० ॥ कांत देखुनी पुढै मागुती, भय कंपित जी होई, हंसूनियाँ तैं शंभू तीतैं प्रेमालिगन दर्दै ॥ करि उत्कं० ॥ १ ॥

यापरि चित्तीं विरुद्ध वृत्ति प्रथम समागमकालीं,
ज्ञागडति जीच्या कल्याणा ती देवो गिरीश-
बाली ॥ करि० ॥ २ ॥

पद—(काफी जिल्हा दादरा.)

पूजनार्थ सुमनपात्र हातीं घेउनी, जगज्जनक
प्रेमभरे नयनीं पाहुनी, जगज्जननि पतिभीरीं
फेंकि लक्षुनी, पुष्पांजली दिव्य असो सुभ-
गदायिनी ॥ पूजना० ॥ ९ ॥

असो; फार विस्तार नलगे, आना सर्व पात्रांची सिद्धता करून
था सभीची इच्छा पूर्ण करतो. एकल सभाजनांचीं मर्ने हकडे
लागलीं थाहेत असें दिसते. कारण कीं—

श्लोक—(केदार.)

श्रीहृषीसम बुद्धिमान् कविसभा हेही गुणग्राहिणी,
लोकीं भावड घत्सराजचरितीं नाटचांत मी अग्रणी ॥
कीं एकेक समर्थ वांचित्तफलप्राप्तीस आहे पहा,
मद्भाग्ये अवघ्याच एकवटल्या गोष्टी इधं द्या अहा ॥ १ ॥

बरे असो; धापल्या ग्रियेस हांक सारून गायनास आरंभ क-
रावा हें ठीक. धरें, पडवानील तयारी शाळी असल्यास डकडे ये-
नटी—प्राणनाभ, काय वाजा ?

सूत्र०—ग्रिये, वसंतोत्तरार वर्णन करून सभाजनांनें मरीरंजन
कर.

नटी—ठीक थाहे; गर्नें—

पद—(बसंत त्रिवट)

पहा पहा मदनमहोत्सवाची, सुखकर शोभा नयनी दि-
सती ॥ पहा ॥ ध्रु ॥ नरनारीजनसमूह भिलाले, नाना-
परिचे खेळ काढिले, धूम उडाली गायनाची ॥ पहा ०
॥ १ ॥ कामी कामिनी वारुणी सेवुनि, रत्नसुखविलास
भोग भोगुनी, पूर्ण करीती हैस मनाची ॥ पहा ॥ १ ॥

पद—(काफी होरी.)

मारिती रंग पिचकागी, टाकिती गुलाल रंग नरनारी ॥
मारि ० ॥ ध्रु ॥ तालसुरानें गाती होरी, नाचती
गणिका सुंदरी, ढोलमृदंग मंजुळ बासरी, याजति
ताल तुवारी ॥ मारिती ० ॥ १ ।

सूत्र०—गिये ! तू फार चांगले गायन केलेस; आती नवेनानें स-
भाजनाचें मन तृप्त करविं भशी माझी इच्छा आहे, ती
पूर्ण कर.

नटी—(किनित् सवध राहून उसासा ठाकून.) तुमनें ठारुन भाहे!
तुझी निश्चिन अहा, तर स्वनाच का नाचत नाही ? भी हत-
भाष्या ! मला नाचणे कोठून सुचणार ? माझी एकुलता एक
मुलगी नीही तुझी एका दूर देशी गहणारास वेळे केली
आहे, आमुळे माझे चिन्न ठिकाणापर नाहीं.

सूत्र०— पद—(बसंत त्रिवट.)

सुदूरदेशीं राहे जारि पती, विवाहचिंता कां ही चित्ती
॥ ध्रु ॥ अन्यद्वीपापासुनी आधीं, जलधीमध्यापासुनी
तद्विधी, अभिमत आणुनी देशल हातीं ॥ सुदूर० ॥ १ ॥

(पठगापलीकडे शब्द होतो.) शाबास ! सूत्रधारा ! शाबास ! !
असेच आहे, यांत काय संदेह ? “ सुदूरदेशी राहे जरि परी ”
(हे पद पठ्यात द्वाणतो.)

सूत्र०—प्रिये ! आतो उशीर का !

पद—(धमार.)

धाकुटा मम वंधु आला, भूमिका यौगंधरायण,
अंगिकारुनि सज्ज झाला, अंतरंगीं जाउनिया,
वेश घेऊं सिद्ध होऊं, रंगभूमी शोभनाला ॥ १ ॥

(दोये जाबात.)

(तदनंतर यौगंधरायण येतो.)

यौगंधरायण—असेच आहे, यांत काय संशय ?

पद—(बसन्त त्रिवट.)

“ सुदूर देशी राहे जरि परी ” हे पूर्वोक्त पद पुन्हा द्वाणतो.
पहा सिद्धाचे वचन सत्य मानून शाहीं सिंहल-
द्वीपाच्या राजाच्या कन्येस मागणी घातली व त्या राजानें
ही आमच्या क्षणण्यास रुक्कार देऊन ती जलमार्गानें
पाठविली, परंतु वाईत तारुं कुटले असतां त्या मुलीस
एक फळा सांपडला, मग ती त्यास धरून पाण्यात तरन
असतां तितक्यांत त्या द्विहून द्वा कौशाकीनगरीचा
एक वाणी येत होता त्याच्या दृष्टीस ती पडल्यावरून
त्यांने निला आपल्या तारगावर घेऊन येयें आणिले,
तसेच तिच्या गळ्यांत असून्य रत्नमाला होनी ती तशी-
च्या तशीच राहिली. इतकी गडबड झाली असतां ती
कोठे गमावली नाहीं, तेव्हा द्वा सर्व गोषी ज्या एकत्र
घडल्या त्या अन्यथा कोठून घडत्या ? आमच्या स्वामी-
चा सर्व प्रकारे अभ्युदय होत आहे, आतां ही कन्या

राणीसाहेबांचे स्वाधीन करून टेबिली हळी मी उच्च-
मच केलें. आणखीही मला अशी जातमी लागली थाहि
की, आमचा वाभव्यनामा कैचुकी व सिंहलेश्वराचा
प्रधान वसुभूती हे ताणे फुट्यामुळे समुद्रांत बुडत
असतां कथाने तीरीं लागून आडीं कोशलेश्वरास जिंक-
ण्याकरिता हमण्याननामक सेनाधीपति पाठविला थाहि
स्याच्या लफ्फरात येऊन भिळाले आहेत. शावरून उच्च-
लळेले स्वामिकार्थी सिंहीस गेल्यासारखेच थाहि, तथापि. —

पद—(पिलू जिल्हा दादरा.)

स्वामिकार्थभाग कठिण हाती घेवला ॥ थ्र० ॥

दैव सहाय काय उणे कार्य सफलतेला ॥

नाहिं विचारिलं धन्या त्वदय धरित भीतिला ॥ १ ॥

(इतक्यात पडताच्या भांत शब्द होतो.)

(ऐकून) ज्या थर्थी पौरजन मृदंगादि वातीं वाजवून आनंदानें
मधुर गाणीं गाताहेत, या थर्थीं मदनोत्सवानें वाढलेला नाग-
रिक जनांचा आनंदविलास पहाण्याकरिनां महाराजांची स्वारी
दरवाजावरचे दिवाणखान्याकडे जात थोहेसे वाढते (वर पाहून)
अरे ! सरकार गेले दिवाणखान्यात.

पद—(वसन्त त्रिवट.)

मोठा जिवलग मित्र वसन्तक, ज्याचा जो रतिशाली,
जनोचित्तीं जो वसे जयाची, विग्रहकथा निमाली,
जाणीं स्वमहोरसव देखाया, उत्कंठित बहु झाला,
वत्सराजखापानें साक्षात् काय मदन हा आला ॥ १ ॥

असो; थापण थर्थीं जाऊन राहिलेला कार्यभाग सिंहीस नेण्णा-
ची मसलत योजावी. (निघून जातो.)

(नदनंतर वसन्ती पोशाक करून राजा थ त्याचा मित्र वसन्तक
इ दोषे पेतात.)

राजा—मित्र वसन्तका !

विदू०—काय आज्ञा महाराज ?

राजा—हा करी मौज आहे ती.

दिंडी—(पिलू जिल्हा दादरा.)

प्रतापें म्यां जिंकिला शत्रुवार ॥ योग्य सचिवीं
ठेविला कारभार ॥ लालनानं संतोष जनां केला ॥
सर्व त्याचा उपसर्ग लया नेला ॥ १ ॥ रूपवंती
जायाहि वसंताचा ॥ समय माझा तूं सखा तोच
साचा ॥ धरो चित्तीं कंदर्पं सुखें हाव ॥ मला
वाटे माझाचि महोत्साव ॥ २ ॥

विदू०—मित्रा ! तूं ह्याणनीस नं तर खरेच. यण मी भर्से समजतों
की, हा महोत्सव तुझा नव्हे आणि त्या कामदेवाचाहि
नव्है; तर हा मज एका ग्राज्ञाणाचाच आहे, का कीं तूं
राजा असता मज गरीबाबोवर आज इतक्या मित्र-
भावाने आणि बरोबरीने वागतोस.

राजा—(अवलोकन करून) थाही ! हे पौरजन आनंदाच्या अस्यनं
रंगात आले आहेत आणि शामुळे कौशीबी नगरीला तरी
किनी शोभा अर्थां आहे पहा !

पद्म—(वसन्त विवट.)

अरगाजा जन घेउनि हातीं, एकमेकांवरि फेकिती ॥ ४ ॥

अंबरीं तत्कण जैं फांकती, ब्रालरविसम दिसती कांती ॥ ५ ॥

जाढे कैंकर चंपकादिही, फुलुनि च्छूंकडे शोभा देती ॥ ६ ॥

पद-(जिंजोटी त्रिवट.)

वसन्तिवेशा सुंदर भरजरी, सजल्या नटल्या
तरुणी नारी ॥ वस० ॥ ध्रु० ॥ राजपर्यं त्या
डुड़त चालती, टवटवि बहु नूर मुखावरी ॥
वस० ॥ १ ॥ हेमरसें ही केवल सजली, कौशांबी
जणुं दिसे अमरपुरी ॥ वसन्त० ॥ २ ॥

पद-(काफी होरी.)

अनिवार रंग पिचकारींतुनि जल पडे अंगर्णी ॥
आनि० ॥ ध्रु० ॥ कर्दम ज्ञाला त्यांतचि नाचती,
कुणि गणिका नागिणी ॥ मदनपिढायुत स्त्री-
शिरावसानि सिंदूर गळत, वाढे सडे पसरले
धर्णी ॥ अनि० ॥ १ ॥

विदू०-(पाहून) हे प्रिय मित्रा ! हाही एक चमत्कार पहा-
चतुर पुर्वानीं चिपनलज्जा भरून रंग धंगावर केक-
ला असतां वारंगना मधुर सीकार करून कजा
मौजेनैं सेलताहैत !

राजा-(पाहून) मित्रा ! पहाण्यात तूं रसिक धाहेस खरा.-

श्लोक-(मांड.)

वर्गे बुका उधळितां तम दाट ज्ञाले
जो त्यांत दृष्टमणि भूषण कांति जाले ॥
ज्ञांगे फणाकाति वरी उच्चली अनेक पाताल
हा स्मरवि आज मुजंग-लोक ॥ १ ॥

विदू०—(पाहून) मिथा ! ही पहा आपली मदनिका दासी धून-
लतिकेसहवर्तीमान मदनाच्या भरान गुंग होऊन तुम-
कन ठुमकत इकडेसच येत थाहेत.

(दोधी नाचन व गात येनात.)

पहिली.— पद—(बसन्त विषट.)

मदनाचा प्रिय दूतचि आहे, तो हा दक्षिणवायू
वाहे ॥ मद० ॥ धु० ॥ आप्रतखला कुसुमित
करितो, मानिजनाचा मान हरितो, विकसित
करितो, वकुला शोका ॥ मदनाचा० ॥ १ ॥
प्रियजन मिळणी उत्सुक लोका, वाटपहा-
या धीर न राखी, विरहिजनाला करि वहु
दुःखी ॥ मद० ॥ २ ॥

दुसरी.— पद—(कलिंगडा दादरा.)

मधुनाम मधुमास मधु कामिजनमना ॥ धु० ॥
मृदुल करि आर्थि मग मीनकेतना ॥ सभय मिळे
सहज सोडी कुसुममयीबाणा ॥ ३ ॥

(नाचनात)

राजा—(पाहून) अहाहा !! किती नरी मभुर यांचा कीडारस !
गाडा काष मौज दिसत आहे ती !—

पद—(दादरा.)

मस्तकींची जाहली मुक्त वेणी ॥ धु० ॥ दामशो-
भा गेलीच र्कीं उडोनी, मत्त होऊनी स्वस्थ

नाचताती, पायि पैंजणही द्विगुण वाजताती ॥५॥
हार कंठींचा खात बहुत झोले, फिरफिरोनी
देत तो उरा टोल, भार भारी जाहला कुचयु-
गाचा, लवे तेंगे बारीक मध्य साचा ॥२॥

विदू०—मित्रा ! त्या दोधी वंवग लोभन नाचत अहेत, त्या-
मध्ये नाचून गाऊन हा मदनमहोत्सव साजरा करनीं
का ? जाऊं का ?

राजा—(इसून) खुशाल जा; माझी ना नाहीं.

विदू०—अरे तर, जातीं. (वीर्यामध्ये जाऊन नाचतो.)

अगे मदनिके ! अगे चूतलतिके ! मलाही एक औंवी गावयास
शिकीव.

मदनिका—हा वेडगा ! ही औंवी नव्हे.

विदू०—तर काय थाहे ग हैं ?

मद०—अरे ! शाला स्वाल झाणतान.

विदू०—काय ? खावयाचे काय झाणगेस ?

मद०—काय ! मेलाच्या ध्यानीं मर्ती खाणीच भरले आहे. अरे
भदा ! हा स्वाल, स्वाल, हा गावयाचा, खावयाचा नव्हे.

विदू०—असें का ? (नाक मुरडून) तर हैं केवळ गावयाचे आहे,
खावयाचे नाहीं. तर मला नकी हैं मेले ! ! मी भाषल्या
मित्रावरोवर जाऊन बसेन तेंच वरे, कोणाला हवा
तुझा स्वाल न विल. (असें द्याणून जाऊं लागतो, न
ग्यास घोडतात.)

मद०—अरे भदा ! जातोस कुंठ ? वे; आपण येयेच खेळू.

विदू०—अरे ! मला शा घोडतान. (पळून घोरडून राजाजवळ
जाती) मित्रा मी जाऊन नाचली, खेळतान काहीं
पळालीं नाहीं.

चूतल ०—मदनिके ! आपण बहुत वैळ खेळलों, चला आता
महाराजास राणीसहितांचा निरौप कळवू.

मद०—वर तर, असेच कहू; (जवळ जाऊन) महाराजांचा जय-
जयकार असो, महाराज ! देवी आज्ञा करीन आहे कीं,
(अर्धेच घोलून थांबते) नाहीं नाहीं, आज्ञा भक्तेच
बोललों ! देवी विनंती करीन आहे कीं ;—

राजा—(हसून) मदनिके ! देवी आज्ञा करने हेच घोलणे चांगले
आहे, त्यान आज महानग्होत्पन्नां असू घोलणे फारच
शीभैं. सांग वर्द देवी काय आज्ञा करिने ती.

विदू०—हं, सांग ए बरकीचे पीणी ! काय देवी आज्ञा
करते अहि ?

झोधी—राणीसहिताची अज्ञी विनंती आहे कीं, धाज मी मकर-
दोग्यानांत जाऊन.

पद०—(राग जिल्हा धुमाळी.)

रक्ताशोकीं बुसुनि करांव पूजन पंच-
शराचं, यास्तव आपण श्रम कीं घावे
मजपाशी येण्याचे ॥ १ ॥

राजा—मित्रा ! काय घोलविं ? एका उसवात दुसरा उसव
ग्राम झाला.

विदू०—झठ झठ, चल लवकर. निकडे गेल्यावर मज गरीब
ग्राझ्याणाला एकांडे वायन मिळाले तर मिळेल.

राजा—मदनिके ! तूंही देवीत सांग कीं, तुझ्या आज्ञेप्रमाणे हा
मी मकरदोग्यानांत थाळो. (झोधी जातात.)

राजा—मित्रा ! मठा मकरदोग्यानाची वाढ दारवीव.

विदू०—असें इकडून यांवै महाराज ! हेंच मकरंदोग्यान ; चलविं आंत.

राजा—मित्रा ! तूं पुढे चल.

विदू०—(विस्मयानें) मित्रा ! पहा ही मकरंदोग्यानाची शोभा.

राजा—पद०—(उद्वा शांतवन करजा, या चालीवर.)

मित्रा हे विचित्र शोभा, या मकरंदोग्यानाची ॥ ध्रु० ॥

मलयानिल मंजुळ वाहे, आप्रादिक कंपिता झाले ॥

लुसलुसित कोमल कैसे, त्याळा हे पल्लव फुटले ॥ १ ॥

पुष्पांचे केसर हलती, त्यागासुन रेणु उडाले ॥

आकार्दीं जाऊन भरले, शोभा ते देति छताची ॥ २ ॥

नानाविध पुऱ्यै फुललीं, त्यांचे हे परिमल सुटती ॥

व्यावयास मकरंदाला, भौंतालीं मधुकर फिरती ॥ ३ ॥

गुंजारव मंजुळ कैसे, आनंदें बहु करिताती ॥

त्यामध्यै मिश्रित झाची, वाणी ते मधुर पिकाची ॥ ४ ॥

पद०—(कल्याण धुमाळी.)

आरक्त किसलय पहा कसे कोमल दिसती ॥ ध्रु० ॥

ध्रमर गुंजारव वरि करिती, त्यांतुनि मधु घेती ॥ १ ॥

मलयागत वायुनै वृक्षहि डुलती, मधुच्या संगे

तरुवर सारे प्रमत्तहि दिसती ॥ आरक्त० ॥ २ ॥

पद०—(विभास धुमाळी.)

मधुगुळण्या टाकिती तरुतर्बी, आसमंतीं तेंगे

झाल्या पुष्पित ह्या बकुली ॥ ध्रु० ॥

चंपकपुष्पे तर्णी मधुयुत, तरुणी कर्णी आभरणासम
सुंदर ही शोभती ॥ मधु० ॥ ५ ॥

पद—(बागेसरो बहार त्रिवट.)

अशोक पादाहतीत होती, नूपुरांची मंजुळ धव-
नि ती ॥ धु० ॥ झंकाराते ऐकुनि श्रवणी, अनु-
काराते भूंग करीती ॥ अशो० ॥ ६ ॥

त्रिवट०—मित्रा! भ्रमरांनी कैलें कूपुरशब्दाचे अनुकरण नवे.
तर देवी वासवदत्तेच्या दासीच्या पायांतील पैंजणच खरो-
खरी वाजत आहेत.

राजा—मित्रा वसन्तका! तू खरें नाडलेंस.

(वासवदत्ता, कांचनमाला व सागरिका येतात.)

वासवदत्ता—कांचनमाले! मला मकरदोगानाची शट दाखीव.

कांचनमाला—आज्ञा, वाईसाहेब! या वाटेने असें इकडून यावै.

वास०—(पुढे जाऊन) अग कांचनमाले! भगवान् कामदेवाची
पूजा द्यावर मला करायाची तो तांडा अशोक भजून
किंती तरी दूर आहे वाई.

कांच०—वाईसाहेब! हा जवळच आहे. धापण नाहीं का पाहिला
अज्ञून? तो तांडा अशोक दिसतो आहे, तेथेच वाईसाहेबांस
पूजा करायाची.

वास०—चल, निकडे धापण लवकर जाऊ.

कांच०—यावै, या वाटेने वाईसाहेब!

वास०—हाच तो तांडा अशोक. येथेच मला पूजा करायाची
माझी उपकरणी व पूजासाहित्य इकडे आण.

साग०—वाईसाहेब! हे सर्व सिद्ध आहे.

वास०—(पाहून रागानें) काय तरी सुस्तपाणा चाकरमाणसाचा
हा! ही कशाठा बरोबर अगेली? डयांच्या दृष्टीस पडू नये
द्याणून मी पराकरेची जपते त्याच्याच समोर आज
मेल्यानीं हिला आणले. (उघडपर्णे) सागरिके तूं ग
कशाताठीं इकडे आलीस? आज मदनोरत्सवात सवै
चाकरमाणसे गुंतलीं असता मैनेला टाकून इकडे पेण्याचे
काय प्रयोजन? जा लवकर माघारीं व तिलासंभाळ. पूजा-
साहित्य काचनमालेच्या स्वाधिन कर.

साग०—आज्ञा बाईसाहेब! (कोहीं पावलीं जाऊन) (आ-
णाकीं) मैता तर मी सुसंगतेच्या स्वाधीन केली
आहे. तेव्हा आतां निजातिषयी काळजी नाहीं. नशा-
तून माडिया मनानही हें कौतुक पहावयाचे आहे.
माडिया पित्याच्या भंदिरात दर वर्षीं जशी मदनपू-
जा करतात सशीच पेथे करतात किंवा येथेली रीत
निराळी आहे हें समजौल. तर आतां त्या शाडा-
च्या आड उभी राहन पाहते. अशून पूजेला अवका-
श आहेसा दिसतो. तर पूजासमय होईपर्यंत मीही
भगवान् अनंग गाची पूजा करावयासाठी फुले वेचते

वास०—अग कोचनमाले! अशोक वृक्षाखालीं कामदेवाची स्था-
पना कर.

कांच०—आज्ञा, बाईसाहेब!

चिदू०—पैंजणाचा शब्द थंबला: * यावरून राणीसाहेब अशो-
कवृक्षाखालीं येऊन पोहोंचल्या याठते.

राजा—तुझा तर्क बरोबर आहे. या कशी देवी दिसते ती.—

पद—(राग जिल्हा धुमाळी.)

कुमुमापरि ही सुकुमारा, धरिते कुशकटि सुंदरा ॥
पार्श्वस्थित जणुं कामाची, काय ही धनुर्यष्टी साची॥१

तर चल आण युंदे जाऊ (जवळ जाऊन) प्रिये वासवदत्ते !
 वास०—(पाहून) काय ? महाराजांची स्वारी आली ! महारा-
 जांचा जयजयकार असो !! हें आसन घातलें भाहे. यायर
 प्राणताथांनी बसावे.

(राजा आसनावर बसतो.)

कांच०—बाईसाहेब ! कुंकुमचंदन व पुल्ये घेऊन कामदेवाची पूजा
 करावी.

वास०—पूजासाहित्य इकडे घेऊन ये.

(कांचनमाळा पूजासाहित्य आणून डेविते. वासवदत्ता काम-
 देवाची पूजा करते.)

राजा—प्रिये ! या वैद्येस तुं कशी दिसनेस ?—

पद—(लावणीच्या चालीवर.)

नुकिच न्हाउन आलिस तोणे काति पडे देहाची ॥
 प्रभा फांकते जशी कुसुंबी शालूच्या पदराची ॥ १ ॥
 बसती अशीकाजवळ कराया पूजा पंचशाराची ॥
 कोमल पळव मुक्तळता तूं शोभसिंगे कनाताची ॥ २ ॥
 कांच०—बाईसाहेब ! कामदेवाची पूजा जाली ; आता आपल्या
 पनीवा पूजासद्वार करावा.

वास०—वरै, आण इकडे, तो हार तुरा आणि केशारी गंध.

कांच०—हें घ्या सर्व बाईसाहेब !

(वासवदत्ता पूजा करते.)

साग०—(आपणाशी) काय तरी मी वेडी ! फुले वैचण्या-
 च्या नादांत उशीर झालेला समजला नाही. पूजा आ
 टपली की काय कोण जाणे ? वरें तर, आसिधुवार
 वृक्षाच्या भाड उभी राहून पहातें. काय ?

पद—(दादरा.)

कामदेव नूरन हा आजि देखिला, मञ्जनकां-
तःपुरांत काम पूजिला ॥ देहधारि कांहिं नव्हे
चिंति लीहिला ॥ का० ॥ १ ॥

पद—(जोगी दीपचंद)

कुसुमायुधा मी प्रणाम करिते, सुभगा देवो तव
दर्शन तें ॥ धु० ॥ वानूं किती या सौंदर्यते,
सार्थक वाठे मन्यनांत, पुनः पुन्हा मन धांवचि
घेते ॥ कुसु० ॥ १ ॥

पण करायें काय ? कोणी पहिले नाहीं तोंच निघून नेले
पाहिजे. यमता उपयोगी नाही.

कांच०—धार्या वसनका ! इकडे ये. बाईसहेव वाण देनान
तें ये.

विदू०—कोठे आहे तें ? हा मी आळौ.

वास०—(वसनकाची पूजा करून वायन देने.) धार्या वसन-
का ! हे थे.

विदू०—तुझे कल्याण असो.

(पड्यांत सुनिगढक गातात.)

पद—(पूर्वी त्रिवट.)

दे प्रभो दर्शन सादर तें ॥ धु० ॥

भस्तुगिरीला दिनकर गोला देऊन तेजही तें ॥ १ ॥

समे मिळाले नृपजन सारे वाट कों पहाती ते ॥ २ ॥

कमलकांतीहर तव चरणाच्या सेवनीं लालस ते ॥ ३ ॥

शुद्ध विजेच्या चंद्रापरि तुज पाहू उत्सुकते ॥ ४ ॥
 उदयन दर्शन उदित विधूपरि विशेष त्या गमते ॥ ५ ॥
 साग०—काय ? (मार्गे पाहून)

पद—(बसन्त त्रिवट.)

तो हा उदय न नयनि देखिला, ज्यासंगे मम
 परिणय ठरला ॥ धु० ॥ पराधीनता व्याधी देहा,
 कंटाळे मन शरीर गेहा, परि पाहुनियां सुंदर देहा,
 देहाचा मनि लोभ ऊठला ॥ तो हा० ॥ ५ ॥

राजा—काय सृष्टास्त शाळा ? उत्सवामध्ये आमचे मन गुनलव्यामुळे
 संध्याकाळ जालेलाहि आझास कळला नाही.

पद—(कल्याण दादरा.)

धवलप्राची सुचवी चंद्र, उदयगिरीवरी येत ॥ धु० ॥
 पांडुर मुखयुवतीविरह जेवीं स्पष्ट दर्शवीत ॥ १ ॥

(सर्वे निधून चालू लागतान.)

साग०—काय ? देवी निघाली वाटते; मला शाकेड पुरते पहावयास
 ही मिळाले नाही.

पद—(जोगी धुमाळी.)

हर हर वळभ पाहिन काय, पुनरपि या नयनी ॥ धु० ॥
 देखिल्याविण याचैं मुख, कैसे हैविल मजला सूख ॥
 जैसा रंभेचा तो रुख, पावे दुःख जल नसता ॥ हर० ॥ १ ॥
 इच्छा होते मनि कीं फार, द्यासि देखिन वारंवार ॥
 वाइट करते हे मी चार, कैसा विचार करु आता ॥ २ ॥

हतभाग्याची जणुनी आज, पाहू न शकें तो नरराज ॥
झाली मजला बहु ही लाज, तारीं मजला देवा तूं ॥ ३ ॥
राजा—प्रिये ?

पद—(मालकंस त्रिवट.)

विधुर्गवहरे वदने तव अरविंदे जित असती ॥ धु० ॥
तेणे गतप्रभ अशीं कशीं पहा प्रिये हीं दिसती ॥ १ ॥
तव दासीच्या मधुरा गीता परिसुनि भ्रमरी विरती ॥ २ ॥
होउनि लाजित कमलमुकुर्लीं जाऊनियां लपती ॥ २ ॥

(सर्व जातात.)

प्रथमोक्तः समाप्तः ।

अंक २ रा.

(रंगाचा करंडा, कमले आणि फळी हातांत घेऊन)
(कामपिढीत होत्साती सागरिका येते.)

सागरिका—(आपणाशीं)

पद—(मांड दीपचंदी.)

मूढा त्वदया काय ज्ञाणावै, दुर्लभतें त्वां कां इच्छावै ॥ धु० ॥
या योगे सुखशाती तीवै, मुकशी वरिशी संतापातै,
किती निष्ठुर तुज काय ज्ञाणावै ॥ मूढा० ॥ १ ॥

त्वदया, असें वेडे होऊ नकोस. अरे! तसल्या या दुर्लभ जना-
वर प्रेम घेवून त्यात तुला सुख काय व्हावयावै आहे? आ वेडे-
यासुके तुला जन्मावै दुःख मात्र होईल.

पद—(कलिंगडा दादरा)

बाढ़लेंस ज्यासंगे त्यजिशी काय त्याशी ॥ धु० ॥
 क्षणिक परिचयास मुलुनि भोह पावशी ॥ १ ॥
 भीरु काय ह्याणशी मला फार बरळशी ॥ २ ॥
 हे भगवना कुसुमायुवा!—

पद—(कलिंगडा विवट)

मदना कां छलिशी, मला तूं ॥ धु० ॥
 देव दैत्यही जिंकुनि सारे, विजया मेलविशी॥ मला ॥ १ ॥
 वीरांचा तूं नायक जाणुनी, शारण असे तुजशी ॥ २ ॥
 अबला स्त्रीगर शस्त्र धराया, नाहीं लाज कशी॥ ३ ॥
 अथवा तुजला काय ह्याणवं, अनंग तूं असशी॥ ४ ॥
 तुझ्या निमित्ते मरणचि माझ्या, आले भोगाशी ॥ ५ ॥
 येथें कोणी आले नाहीं वांपर्यत द्या फळीवर धावडत्या माणसाचैं
 नित्र काढून त्याकडे वीटभर पाहून घेते. नंतर जें करावयाचैं ते
 करीन. त्याची मूर्ति मनात आणू लागलें हाणजे कामसंचार
 उत्पन्न होऊन माझीं बोटे कांतुं लागतात. त्या प्रियकराचैं दर्शन
 होण्यास दुसरा उपाय नाहीं; यास्तव मला कसें तरी करून त्याचैं
 नित्र काढिले पाहिजे.

(इतम्यांत सुसंगता घेते.)

सुसंगता—खेंच ते, हेंच केलीचैं बन. येंच माझी मर्यी असेल;
 वरे, आत जावै हाणजे दिसेल. (विस्मयाने पाहून)
 हा तर मोठच्या ग्रीनीच्या भरात अंन.करण लावून
 काही लिहीत आहे. मी जवळ आले तरी इकेपहात
 नाहीं. असी; आता इच्या दृष्टिवेगली उभी राहून
 पाहवै (हर्षाने मनात) काय हिनें आपल्या गहाराजाचैं

चित्र काढळें आहे. शाजात! सागरिके, शानास !!
ठीकच आहे. राजहंसी कमळाकरास याकून
दुसऱ्या ठिकाणी कशी वरे रमेल.

साग०— पद—(मूपकल्याण धुगाळी.)

प्रियजन लिहिला खारा परंगु, मन्यनांतुनि ख-
लखळ वहाती अशुच्या धारा ॥ जिवलगचित्रा-
कडे न पहावे दुर्मार्गच्या दै तीरेसे लिहिले कां
ईश्वरा ॥ १ ॥

(सुसंगतेला पाहन फली झाकिते.)

कोण सुसंगता ? सखे! ये दैस येये.

सुसं०—(मनात) काय? मला गाहून दिमें फली झाकिली! थसें;
झांकीना का (फली हियकून धेने) सखे कोणगे तू येथे
हा काढला?

साग०—ज्याचा सोपत उत्साह चालला आहे तो भगवान् कामदेव.

सुसं०—केवडे ग हैं तुझे चातुर्ये ? तू चित्र काढळें खरे, पण ओके
दिसते, तर मीही झाजवळ रसीचे चित्र काढून चाला
शोभविते (कलम घेऊन चित्र काढते.)

साग०—(पाहून रागानि) अग सुसंगते त्वा केशासाठी येथे माझी
चित्र काढिलेस ?

सुसं०—(हंसून) सखे! उगीच का गजवर रागावतेस, ड्या ग्राका-
रचा त्वा कामदेव लिहिला त्या प्रकारची मीही रति
लिहिली, अग वेडे ! मलतीच झांका मनांत आणून चोर-
तेस को ? खरी गोष्ट असेल ती सांग मी को तुझी
गोष्ट फोडीन ?

साश०—(मनात) प्रिय सखीने ताडळे खरे, कसे करावें थातो ?
(सुसंगतेना हात भर्हन डोळ्यांत पाणी आणून) हे

मिथ सखी! मला मौठी लज्जा वाढते, तर ही गोष्ठ कोडे
फुटणार नाहीं असें तू कर.

सुसं०—सखे! तू लाजू नकोस? तुझ्या सारिख्या कन्यारत्नाचे
मन थऱा उत्तम पुरुषावर बसावै हेच योग्य; तथापि ही
गोट कोणासही कळणार नाहीं अशी मी तजवीज ठेविते.
तू भिठ्ठे नको. पण वाई ही भेधांवनी जवळ आहे, ही
एकपाठी आहे. हिचे मात्र मला भय वाढते. कोण जागी
ही आपांचे भाषण ऐकून तें कदाचित् कोणापुढे बोलेल?

शाखेरीज दुसरे कोणतेही भय नाहीं.

साग०—सखे! आता तर माझ्या खंगाचा अधिकच दाह होतो
आहे. (विरहचिन्हे दाखविते.)

सुसं०—(सागरिकेच्या दरावर हात ठेवून.) सखे! धीर धर,
धीर धर; मी या पुष्करणीतील कमळाचीं पाने आणि देंट
घेऊन येते. (कमळाचीं पाने आणि देंट भाणून त्याजवर
निजपिते.)

साग०—सखे! हीं कमळाचीं पाने आणि देंट काढून याक; हा व्यर्थ
शम कशाला पाहिजे? मी तुला एकच सांगते.

पद—(भूपकल्याण धुमाळी.)

अनुराग केवल दुर्लभ या जर्नी, लज्जा देह हां
परकियभजनीं ॥ ध्रुः ॥ प्रेमा दुःसह दुःखचि आहे,
जरि ना जाईन मूल्युसदनीं ॥ ३ ॥

सुसं०—हे खिर! सावध हो, सावध हो.

(पडगांन शब्द होतो.)

श्लोक.

हा आला अश्वशाला ल्यजुनि निसटला
ओढितो शृंखलेला, द्वारेलंघून गेला पळ-

तचि सुठला वाजबी फैजणाला ॥ देतो
भीती स्त्रियांला त्वरित गति न हा सांपडे
अश्वपांला, ऐसा उन्मत्त झाला कपिनर-
पतिच्या चालला मंदिराला ॥ १ ॥

पद—(धुमाळी.)

नरांत न गणति ज्या लज्जा तैं सोडुनि घंड
पळाले ॥ कंचुकिच्या कंचुकांत वामन
पावुनि भीति दडाले ॥ सीमावासी नरांने
अपुल्या नामानुरूप केले ॥ कुबडे चालूनि
लवूनि भारी जीव राखुनि गेले ॥ १ ॥

सुसं०—(भयांने) सखे ! ऊठ ऊठ लवकर; तो मेजा द्वाड वानर
इकडे सच येत थाहे ॥ १ ॥

साग०—(सावध होऊन) आरा काय करावै वाई ?

सुसं०—चल, भावण द्या तमालवृक्षाच्या झाडीच्या अंधकारांत
शिरून द्यास चुकवू, (जाऊन वसतात.)

साग०—सखे ! त्वा चित्राची फळी कोठै टाकेली ? कदाचित् ती
कोणी पाहीज ना ?

सुसं०—अग ! तुला काहिंच काळजीताई. त्या चित्राच्या फळीला
घेऊन काय करतेस ?

पद—(धुमाळी)

काय करीसी फलकाला, तिकडे वानर तो गेला ॥ २० ॥
लंपट दधिभाता झाला, जाइल उघडुनि पिंजऱ्याला ॥ २१ ॥
दवडिल कोणिकडे तिजला, यास्तव जपूं सारिकेला ॥
चल चल पाहूं पिंजऱ्याला, तिकडे वानर तो गेला ॥ २२ ॥

साग०—सम्ये ! खरेंच ; आपण तेंच आधी केहू. (जानात.)

विदू०—(पड्यातुन) वाहवा ! वहावा !! खूप गम्मन झाली ; सूप गम्मत झाली !

साग०—(भोडन) अग मित्रे ! मिंकं नको. हा महाराजांच्या जवळचा परिहासक वैसनक पेत आहे वानर नव्हे हा.

(वर्मन्तक येतो.)

विदू०—वहावा ! वहावा !! खूप गम्मन झाली खूप गम्मत झा-
ली. शावास रे दोकंडास ! धार्मिका शावास !!

मुसं०—द्याकडे पाहून काथ करतेस ? अग ! ती मैता दूर गेलीना ?
चल आपण तिच्या मार्गे जाऊ.

(दोधी जानात.)

विदू०—शावासरे ! श्रीकंडदास धार्मिका ! शावास !! त्वं सोगिनलेला
मसाठा एकपेक्ष घालतांच नवमक्रिका लता अशा फुलांनी
भरून गेली आहे की, राणीच्या माधवी लेतेस जर्णु हंस-
तच आहे. तर आतो हंस नवमान मी आपल्या प्रिय मित्रास
जाऊन नागतों (इकडे निकडे फिरूत.) हा माझा प्रिय
मित्र त्या अहूत मसाल्याच्या गुणांपियां त्याची खातरी
असल्यापुक्के फुललेला नवमक्रिका लता पाहिली नसनाही
प्रव्यक्त पाहिल्याप्रमाणे आनेदयुक्त होसाता इकडेसच येत
आहे तर मी आतो न्याजवळ जाऊ. (राजा येतो)

राजा—(हर्षयुक्त) वाहवा ! वाहवा !!

श्लोक—(मांड.)

झाली पुष्पभूती दिसे धवल जी दें जांभया जी भती,
आयासें अपुल्या जणों अधिराल श्वासानिलें दाविती ॥
ही उदानलता दुजी समदना नारीच कीं पाहुनी,
देवीचे मुख तांबैडे कारिन मी कोया तिर्ते आणुनी ॥ १ ॥

विदू०—(एकाएकी राजाजवल जाऊन) मियमित्राचा जय असो.

मियमित्रा ! तू मोठा दैशाली आहेस. थीकेठदास धार्मिकाने सांगिनलेला मसाला घानल्यावरोवर नुक्की नवमलिका लता अशी प्रकुक्किन आर्णा की, राणीध्या माधवी लतेस जणी ती हंसतच आहे.

राजा—मित्रा ! ह्यात काय संशय ? मणि, मंत्र आणि औषधी हांचा प्रभाव असाच अडून आहे. असो; चल आतां, मला त्या लतेकडे जाण्याची वाट दावीव. आपण त्या लतेस पाहून आपले डोळे साधक करू ये.,

विदू०—है, ये तर मजबूरोवर.

राजा—तू युद्धे चल. (दोषे फिरतात)

विदू०—(घावरून) मित्रा ! चल चल, आपण पळून जाऊ.

राजा—का ?

विदू०—अरे ! ह्या पुढल्या बकुळचिया झाडावर कोणी तरी भूत बसले आहे.

राजा—हा मूर्ख ! स्वस्थपणे चल उगीच; अशा ठिकाणी कोडे भूते रहान असतान काय ?

विदू०—अरे ! तें पहा कसे रण बोलन आहे ! माझे बोलणे तुला खरें वाटव नसल; तर तूच स्वतां युद्धे होऊन ऐक.

राजा—(युद्धे होऊन ऐकून)

पद—(छायानंद त्रिवंद.)

स्पष्ट पहा कसे बोल उमटती, स्त्रीत्वास्तव है

मधुर लागती, शरीरयष्टी अल्प धवनिती,

सारेका जणुं काय बोलती ॥ १ ॥

विदू०—(निरखून पाहून) काय ! खैरेच मैना आहे ?

राजा—(हंसून.) तर दुसरे काय ?

विदू०—मित्रा ! तू कितीरे मित्रा ! मैनेजाच भूत मानीत होतासना ?

राजा—हा मुर्खा ! आपला मित्रेयणा आतां मजवर थालतोस काय ?

विदू०—अरे ! असें जर आहे तर, तू माझे निवारण करू नको.

(रागाने काठी उगाळून) अग मटव्यै ! तूला ठाडक असूदे मी ब्राह्मण खरेंबोलनो, तू येथेच चैस. दुर्जनाच्या न्ददयाप्रमाणे वक जो माझा दंड तो द्याणुन मी विक- लेव्या कंठाप्रमाणे प्या बकुळीवहन तुला खाली पा- डितों पहा (मारावयास उठतो.)

राजा—मुर्खा ! ती काय सुंदर बोलत आहे, तें ऐक भगोदर; निच्या की उगाच राशीस लागलास, (दोघे कान देऊन ऐकतान.)

विदू०—ती असें बोलली की, “ या फल्लीवर हे सखि ! तू माझे चित्र का काढले ? सखे ! रागेभरू नको. जसा त्वा काम- देव काढला तशी मी रानि काढलो.” तर मित्रा ! याचा कायरे अर्थे ?

राजा—मित्रा ! माझा असा तर्क होती की,

पद—(विजोटी धुमाळी.)

मानसवल्लभ प्रीतीने, लिहिला कोण्या तरि स्त्रीने ॥४॥

तत्सिद्धिष्ठिस तो पडला, द्याणुनि कामदेव लिहिला ॥

पाहुनि ऐसे मिष केलै, सखीने रातिचित्रा लिहिले ॥५॥

विदू० होती, होय; तू द्याणतोस हा अर्य जुळतो खरा.

राजा—उगा रहा; ती आणवी काहां बोलत आहे, तें आपण ऐकू (ऐकतात.)

विदू०—हे मित्रा ! ती असें बोलते की, “ हे सखि ! लांगू नको.

भजा तु जसारख्या कन्यारत्नार्चं मन अशाच योग्य
पुरुषावर बसन्ते योग्य ॥” मित्रा! नूँ आता आपले पांडित्य
मिरवं तको छा भाषणातला अभिप्राय मी सांगतों ऐक-
रतीच्या मिवानें जी खीं काढली ती सुंदर व पहाण्यामोगी
बसावी.

राजा—असें अहे तर धायण लक्षदेऊन एकूँ; ही गोष्ट मीठी मीजे.
ची आहे असें बाटतें.

विदू०—मित्रा! आगखी ही काय बोलली तें त्वां ऐकलें काय? ही
झाणते, हे सखि! हीं कसलाचीं पाने आणि देण दूर कर,
झानों काय बहावयाचे अहे? आणि नूँ आपणास श्रम
का घेनेस?

राजा—केवळ ऐकले इतकेंच नाहीं. अभिप्रायही जाणला.

विदू०—हे मित्रा! ही सर्वी अजून पुढिगुर कनिं तें सर्व ऐकून
तुला समजून सांगतों.

राजा—ती ठिक बोलली. (पुनः ऐकतात.)

विदू०—मित्रा! ही सर्वी चतुर्वेदी ग्राहणासारखी कृत्ता कीरे
झाणूऱ्या लागली! ऐक!!

राजा—मित्रा! मी ऐकिले नाहीं; माझीं चिन्त दुसरीकडे गेले दोते.
सांग सांग, काय बोलली तें.

विदू०—मित्रा! ती आसें बोलली कीं, “ बनुगाग केवळ दुर्लभ
या जनी ॥ लडजदेह हाणरकिय भजनी ॥ प्रेमा केवळ
दुःखचि आहे; जरिना जाइन मृत्यु, सदनी ॥ ३ ॥ ”

राजा—शाचास! मित्रा! तुड्या सरख्या ग्राहणार्चनृत्या ॥ नूँ चा
बोलखणरा कोण आहे? मर्खी! ही कर्त्ता ॥ २ ॥ य!

विदू०—ही कृत्ता नव्हे, तर हें काय?

राजा०—अरे! हें पर आहे.

विदू०—काय? पय हैं, तर व्हा पयाचा काय धर्य?

राजा—यौवनीत भाकेल्या कौण्या तरी खीनें आपल्या मनान
इंचिंडलेला प्रिय पुरुष न मिळाल्यामुळे जिवावर उदार
होऊन असें भाषण केले असावे.

विदू०—(मोठ्यानें हंसून) मित्रा! भशीं वोकडीं भाषणे कशाला
करतोस? सरळ कां बोलत नाहींत? कीं गी तिळा न
मिळाल्यामुळे तिनें जिवावर उदार होऊन असें भाषण केले
असावे द्याणन? अरे! कामदेवाची बतावणी तुजांकून दुस-
या कोगार साजगार आहे? (टाळीं मारून हंसतो.)

राजा०—(वर पाहून) मूर्खी! तू मोठ्यानें हंसलास भासुळें ती
भिऊन दुसरीकडे उडून गेलीना? (दोषे पाहतात.)

विदू०—ही पहा, केळीच्या कुंजात ती गेळी. आण तिच्या गाणू-
न जाऊं या. (जाऊं लागतात.).

राजा—(मनात)

पद—“धापुले पाहुणे खुंबी करावे ”या चालीवर धुमाळी)
स्वविषय दुःसह अनंगबाधा पाहुनि निजस-
खीपाशीं ॥ बोले विश्वासें तन्वंगी विरहाच्या
हुळखाशी ॥ १ ॥ एकुनि शुकशिशु मैना त्यां-
तें करितीं जी पुनरुक्ती ॥ धन्य धसती जे
तेवळ त्यांच्या श्रवणपया ती येती ॥ २ ॥

विदू०—कोळीचा कुंज; चला आपण आंत जाऊं; (जातात)
होन, होपै पु कगास पाहिजे आतो? मंद वायूनें हालणाऱ्या
कंगारू कर्त्रीच्या पानांची सांवली येंदे पडली आहे. शशा
शीनल आणि लुँगुशीत शिंजतळवर वसून दोन घारिका
तिशानि घेऊं.

राजा—नुला भावडे तर्से कांहोइना? (बसतान) “ स्वगिरिय
दुसह ” (हैं पद पुनः द्याणमो)

विदू०—मित्रा! द्या पिजायाचे दार उघडे आहे, यावरुन साच
सारिकेचा हा पिंजरा असाया असे वाटते.

राजा—मित्रा! पूर्णपर्णी पहा.

विदू०—आज्ञा! (जाऊन पहानो.) ही चित्राची फळी कोणाची
पडली आहे तेथे? घेऊन पहावी वरं, (हर्षाने) हे
मित्रा! तू मोद्या दैवाचा आहेस.

राजा—मित्रा! काय शाले?

विदू०—मित्रा! तुझे चित्र येयें काढले आऱे. मी शाले होने का
नाही? की कासदेवाची बनावणी तुजयाचून दुसऱ्या को-
णावर साजार आहे द्याणून? कां भाज्ञा नर्क सोटा
आहे?

राजा—(हर्षाने) मित्रा! दे दे, फळी पाहू.

विदू०—हो; देतो तर? ती कन्या ही येयेच काढली आहे. वाहा-
वारे!! चांगले बद्दीस घेतल्याशिवाय हा हैं कन्याचन
दासाचील काय?

राजा—हैं घे कडे. (देतो.) मित्रा! पहा हो.

पद—(धुमाळी.)

लीलेने पद्मा कांपविती, पक्षपूत्रही करिती ॥ धु० ॥

मन्मानसांत हंसी तशी, चित्रगत कोण दिसती ॥ १ ॥

कमलासन निर्मुनियां, पूर्ण मुखेंदु हीचा ॥

स्वासनसंकोचे झाला, दुःखित तो साचा ॥ २ ॥

(मुसेंगता व सागरिका येतान.)

मुसं—भापणाला तर ती सारिका सोपडली नाहीच. तर आतो

स्था केळीच्या कुंजांनून ती नित्राची कळी तरी आपग
लौकर येऊन येऊं चल.

साग०—सखे! खेंच; चल तें तरि कहू (जातात.)

विदू०—मित्रा! ही कन्या खालीं तोंड केलेली अशी येथे कां
काढली आहे वरै?

सुसं०—(ऐकून) सखे! येथे वतंतक बोलत आहे. सावरून महा.
राजाची स्वारी येथेंच आहे वाटते. तर स्था केळीच्या
वेणाच्या आड उभ्या राहून पाहूया. (ऐकातान)

राजा—मित्रा! पहा पहा !! “कमळासन निसुनिया” (हे पद
पुनः द्वाणतो.)

सुसं०—(सखीस मिठी मारून) सखे! तु मीठी दैवाची आहेत
ग; हा तुडा वलभ तुर्बेच वर्णन करीत आहे.

साग०—सखे! माझी थडा करून मज अनयेला का हिणविनेते?

विदू०—(राजाला बोटाने द्वासून) अरो! ही साळी तोंड कोळेली
शशी तर्थे का काढली आरे द्वाणून मी विचातों ना ?

राजा—मित्रा! वै सर्व सारिकेतै सांगितलेच आहे.

सुसं०—सखे! त्या सारिकेतै आपले मेषावित्व प्रगट केले वाटते?

विदू०—मित्रा! तिला पाहून तुझ्या नेत्रांस आनंद होतो कीं नाही!

साग०—(मनात) आतो हा काश बोकेल कोण जागे? खेंच
मी मरण आणि जीवित द्वारा येणे आहे.

राजा—मित्रा! आनंद होतो द्वाणून काश सांगू—

श्वोक—(जोगी मांड.)

कष्टे ऊसुगां त्यजूनि फिरुनी भारी नितंबस्थलीं,
मध्या पावुनिया वलित्रपयुता निष्कंपता पावली ॥

तान्हेली मम दृष्टिही हळुहळु वेधोनि तुंगस्तना ॥
वारंवार विलोकिते शुचिजलसावी अशा लोचना ॥ १ ॥

पद-(दिंज्जोटि विवट.)

चित्रागत पाहुनि ललना, मन माझे राहिना ॥ धू० ॥
पाहुन्नेयां विधिरचना, चालेना कल्पना ॥
विधि हीनचि तो आहे, जो हिजला भोगिना ॥
नयनांधचि तो आहे, जो हिजला पाहिना ॥ २ ॥

साग०-(मनात.)

पद-(मांड दीपचंदी.)

अधिर तूं होऊं नकोरे त्वदया, निष्काळजी हो
हेतु वराया ॥ धू० ॥ जे जे मनोरथ करिसी चिति-
सी, सुपथा जातिल जाति न वाया ॥ ३ ॥

सुसं०-सखे! ऐकले का?

साग०-तूच ऐक, तुझ्या चित्र काढण्याच्या चातुर्याचे वर्णन
चालले आहे ते.

विदू०-(चित्राकडे पाहून) मित्रा ! अशा जावण्यवती लिंगारी
ज्याच्या तसविरीकडे पाहून संतोष मानितात असल्या शा
स्वतोच्या तसविरीकडे पहा.

राजा-(निरखून) मित्रा ! हिने मृज्जे चित्र काढले, यावळन भी
आपणास खराच धन्य मानतो.

पद-(इसतनधनकी, या चालीवर.)

चित्री लिहितां तीचे पडले, बाष्पींबिंदु हे लाग उमटले ॥ धू० ॥

स्पर्शसुखानें शारिरीं उठले, घर्मकणचि ते जनन पावले ॥ ५ ॥

साग०-“ अधिर तूं होऊं नकोरे त्वदया ” (हे पद पुनः द्वापते)

सुसं०—सर्वे । महाराजांस तिच्या योगानें इतका संतोष होनो
ती तुं मोठी धन्य खाणि वर्णनीय आहेता.

विदू०—(हुसरेकडे पाहन) मित्रा । हे दुसरे पहा; कमलिनीनी
ओळीं पाने आणि गृणालं रचून केलेले हे हंत्रून तिची-
च कामपीडा दासवीत आहि.

राजा—मित्रा । तुं चांगले ताडलेस; तुक्की कल्याना खरी आहे.

पद—(धुमाळी.)

(पश्चात्यांनो कलवा सत्वर रापवाप्रति, या पाळीवर.)

पीनस्तन जघनाच्या संगे जं सुकले दोमार्गी ॥

जें तानु मध्यस्पशीभावें हिरवें मधल्या जार्गी ॥

झाले अस्ताव्यस्त मुजलताच्यलनानें जें फार ॥

हे नलिनीदलशयन तयेचा दावीताप अपार ॥ ९ ॥

दिंडी.

उरावरचे म्लान हे पद्मपत्र ॥

सुचवि कामें संतप्त तिचे गात्र ॥

उमटलेले वर्तूळ चिन्ह पाहे ॥

दावि तीच्या विस्तार कुचाचा हे ॥ १ ॥

विदू०—(मृणाल हातांत घेऊन) मित्रा । हा दुसरा तिच्यापानि
स्तनाच्या दावानें सुकलेला कोमळ मृणालांचा हार
पडला आहे पहा हा.

राजा—(तो हारघेऊन उराज्ञी धरतो) थरे, वेडंचा जउप्रकृते हारा,—

पद—(मांड धुमाळी.)

प्राप्त न झाला कुचकुंभांच्या मध्ये तयेचा यारा ॥

शोक कशाला पावशि इतका वेडंचा मृणाला हारा ॥ १० ॥

* जेथे मिळेना भति सूक्ष्म हिं जो कोमल तंतु तयाला,
तेथे तुजला स्थल न सांपडे किंचितही रहायाला ॥ १ ॥

— सुसं०—हा तर अतिशय प्रेमानें वेडा होऊन असंगत बोलूं लागला!

तर आतों द्या उपर उपेक्षा करणे नीट नाहीं. (उघड)
सखे ! सागरिके छ्याकरिता नू जाळीत तो येयेच आहे.

साग०—कोणाकोरिता ग मी येथे आठें ? चावट नाहीं तर,

पद—(नको नको स्त्रीसंग, या चालीवर)

चित्र फलक घेऊनि ये उद्दिश काय हा ॥ २ ॥

परिहासा समय नव्हे योग्य जाण हा ॥ ३ ॥

सुसं०—(हंसून) अग ! भलतेच काय मनात थाणतेस ; चित्र-
फलकाकरिता नाहीं का तू येथे आलीत ? तो वेळे
द्याणजे झालें.

साग०—(रागाने) बोलून साजरे करण्यास तुला चांगले येते ;
पण भला बाई असला चावटपणा सोसत नाहीं. मी
आपली येथून जातें द्याणजे झालें. (जाऊ लागते.)

सुसं०—किनी तरि मेळा राग हा ! सखे ! मीच या केळीच्या
कुंजात जाऊन चिन्हफलक घेऊन येते ; तो नर्यत येथे तरी
उमी राहशील कों नाहीं ?

साग०—वरै रहानें ; जा, लवकर ये हो ?

सुसं०—ही पहा आळें (हंसून) माझें तेथे काय आहे ? (केळी-
च्या कुंजात गेल्यासारखे करते.)

विद०—(सुसंगतेला पाहून गडबडीने !) भरै मित्रा ! झाक झाक
ती तसवीर केळीच्या पानाने ; ही राणीची दासी सुरंगता
इकडे सच येत आहे.

राजा—(पदरात्रे तसवीर झाकतो.)

सुसं०—(जड़ज जाझन) महाराजांचा जयजयकार असो.

राजा—सुसंगते ! ये बैत येंथं; (बसते) मी येंथं आहें हे नुला कसंगे ग कळले ?

सुसं०—केवळ महाराज येंथं आहेत इतकेच कळले असें नाही. तसवीर व तिची सगळी गोष्ट मला कळली आहे, तर हे सर्व वर्तमान आता राणीसाहेबांस जाझन सांगने, (जावयास लागने)

विदू०—(भिऊन एकीकडे जाझन राजास) मित्रा ! इतक्याही गोष्टी घडवील; ही बटकीची मोळी चावट आहे. तर डिला काही तरी देऊन हिचे तोङ बंद कर.

राजा—ठीक घोललास तुं, (तीस कडे व चौकडा देतो.) सुसंगते ! हे उग्रीच विनोदाचे भाषण, आंत काही सरें नाही. भल-तेच सामून देवीस दुखवू नकोस.

सुसं०—आगाम मजवार प्रसन्न क्षाळा इतकेच पुरे. हीं भूषणे मला कशास पाहिजेत ? भी उग्रीच विनोद कैला. महाराजांनी मनात किमपिही शंका आर्थ नये. माझी इतकीच विनंती आहे कीं, क्षा चिन्नफलकावर त्वां माझें विच्र का काढले ? असे द्वाषून जी माझी प्रियसभी सागरिका मजवार रागावून उभी आहे तिचे समाधान आपण जाझन करावे. एवढी देणगी मला दिली द्वाजे भी खुश आहे.

राजा—(गडबडीने) कोठे कोठे आहे ती दाखीव मला.

विदू०—मित्रा ! तो चिन्नफलक आण इकडे भी वेतो. पुनः याचे कारण कदाचित् पडेल.

सुसं०—इकडून असें यावे महाराजांनी, (सर्व पुढे येतान.)

साग०—(राजाकडे पाहून)

पद—(ज्याचा हरि विकला, या चालीवर.)

मन घावरले घावरले, हर्षयुक्ती झाले ॥ भु० ॥

पाहुनियां सुंदररूपा, भूपीं जडलीगे अनुकंगा ॥

काय करूं मन घावरलें, पुढती पाउल ना हाले ॥ १ ॥

विदू०—(सागरिकेस पाहून) वाहावा ! वाहावा ! काय लावण्य है ! असे कन्यारत्न द्या मनुष्यलोकीं कृष्णिस पडावयाचै नाहीं. द्यावहन मला वाईतें कीं, ब्रह्मदेव देखलि डिला निर्माण कहन हिजकडे पाहून खचिन विस्मय पावला थसेल.

राजा—मित्रा ! माश्या मतात असेच येणे.

श्लोक (कानडा.)

ही भूमंडलरत्नभूत ललना पाहूनि पद्मासने
केली स्वासनपद्मपत्रुलना धारी निजे लोचने ॥
साधू साधु अशा चहूंहि वदनीं शब्दास उच्चारिले
आणी हालवुनीं शिरे सकलही आश्चर्य कीं दाविले ॥ २ ॥

साग०—(रागाने) “ विवरक घेऊनि ये ” है पूर्वोक्त पशु
पुनः द्यागते, वाहावा ! भसा चित्रफलक आणलास काय ?
मोठी शहाणीच आहेत ? (जावयास निघते.)

राजा— साकी.

यद्यपि भामिनी दृष्टि प्रेरिशी अपुणेयल्पा कोपाने ॥ ध्रु० ॥
तरि ती स्निग्धचि दितते मळली नाहीं रुक्षपणाने ॥ १ ॥
त्वरा करूं नको इतकी सख्ये अडखलतां गे तुजला ॥
बघतां गुरु हा नितंबत बहु खेद देतसे मजला ॥ २ ॥

सुतं०—महाराज ! ही कार रागीं आहे, तर हिला जवळ घेऊन
हिची समजावणी केली पाहिजे.

राजा—(हर्षनें) सुसंगते ! तूं खरें बोलनीस; तर्तुच मी करतों.

(सागरिकेचा हात धरून स्पर्शमुव्ह जाळिले दाखविनो.)

विदू०—मित्रा ! तुला ही नवीच लक्ष्मी निघाली.

राजा—खरेच मित्रा—

पद—(मांड धुमाळी.)

श्रीही हस्तचि पळव हीच पारिजात तरुचा,
स्वेदमिंवं हें दुर्मिळ पीयुष, इवस्त्रव कोटुन होइ
कशाचा ॥ १ ॥

मुसं०—ससे ! तूं अन्येत निष्ठुर आहेत. महाराज ! रवतः नुर्दे इतके
आर्जव करीन असताही तूं अजून राग टाकीत नाहीस ?

साग०—(रागनें) सुसंगते ! अजूनही तुला उगाच राहावत
नाहीना ?

राजा— पद—(पीलू जिल्हा दादरा.)

करिशी कोप सखीवरती काय असे गे ॥ अप-
राधी सांग कशी सांग सखे गे ॥ योग्य नसे तुजला
हें योग्य नसे गे ॥ १ ॥

विदू०—धोगे, भुकेल्या ब्राह्मणप्रमाणे काय रागावतेस ?

मुसं०—बंद तर भी आजपासून तुळयावरोवर बोलणारच नाहीं.

राजा—हे प्रिये ! कोपिष्ठे धापल्या सुखदुःखाच्या सोवतिणीवर
असे रागावर्णे नीट नव्हे.

विदू०—मित्रा ! ही तर बाबा खरोवर वासवदत्ता दिसने.

राजा—(शोकत होऊन) सागरिकेचा हात सोडतो)

साग०—सुसंगते ! आतो कसें करावें?

मुसं०—ससे ! भिंके नको; या वेळीच्या घाड होऊन घाण
निष्ठून जाऊ.

साग०—(मनांत) पद—(भूपकल्पण दादरा.)

प्रबल विषे काय मला भूल पाडिली ॥

अंकागत प्रिय वस्तु दूर लोटिली ॥

प्रियतमास पाहिन कधीं आस राहिली ॥ १ ॥

राजा—(विस्मयानं पाहुन) मित्रा! वासवदत्ता द्वाणालास ती
कोठे आहे!

विदू०—मित्रा! तसे नव्हे रागीष स्वभावामुऱ्हे ही खरोखी वासव-
दत्ताच दिसते; असे मी काढले.

राजा०—हा सूखा! काय गोळ केळी ही?

पद—(जोगी दीपचंदी.)

दैवे सुदर्ती हातीं आली, रकारंठा नालिंगीवली ॥

रत्नावलिपरि कांता असरा, व्यर्थ तुवां कां घालविली ॥ २ ॥

(वासवदत्ता व कांचनमाला येते.)

वास०—अग कोंतनमाले! प्राणनाथानं आपली द्वाणविलेली नव-
म किंकालता अजून कितकी दूर भावे वाई?

कांच०—हा कैलीचा कुंज वलाडून गेळों द्वाणजे ती दिसेल.

वास०—चल तर, निकडेसच.

कांच०—वाई सहेळ! इकडून यावे अलै. (पुढे जागा.)

राजा—मित्रा! का वेळेस ती पिया कोंठ पहाडी वरै?

कांच०—वाई सहेळ! ज्यापक्षी महाराज येमें जवळ बोलतांना ऐकं-
येते, त्यापक्षीं ते आपलचि वाट पहात बसले आहेत,
असें वाटने; नर आण त्याकडे जावे.

वास०—महाराजांचा जवजयकार असो.

राजा०—(एकीकडेस वलून निदृश्यकास) द्वाक द्वाक ती चिन्ना
ची फळी (यिदृपक खाकेत लपवितो.)

वास०—प्राणनाथ ! आलंकिं तुमच्या नवमलिकेला फुले ?

राजा०—(विसमयानें) मिये ! आळां तुडे आळां खरे, पण तुडा
येण्यास उशरि लागला झाणून आडी ती अजून पाहिली
नाहीं. चल आतां आपण दौर्वे बरोबर जाऊन पाहूं.

वास०—(राजाकडे पाहून) प्राणनाथ ! आपल्याप्रसन्न मुद्रेवरून
दिसतच आहे की आपल्या नवमलिकेला फुले आली
हें आनां तिकडे जाऊन तरि अधिक काय करावयाचे
आहे ?

विदू०—अग ! तू जर थासे द्याणतेस नर तू हरलीस. (वर हात
कडत नाचू लागतो.) (चिन्नाची फळी गडली हैं पाहून
सिन्न होती.)

राजा०—(एकीकडेस वलून वसंतकास खूण करितो.)

विदू०—मित्रा ! तू रागावू नको, फळी पडली हैं मी समजलों.

कांच०—(इतक्यांत फळी उचलून राणिस) वाईसाहेब ! हैं पहा
द्या फळीवर काय काढले आहे हें ?

वास०—(पाहून मनान) काय हैं महाराजांचे निन्ह आणि हैं
सागरिकेचे (उघडवणे) महाराज ! द्या फळीवर हैं काय
आहे ?

राजा०—(सिन्न होऊन) मित्रा ! ही काय द्याणते पाहिले ?
आतां काय उत्तर देऊ ?

विदू०—मित्रा ! तू काळजी कडू नको, द्याचे उत्तर मी देवैं. (वास-
वद्दत्तेस) आ ! आपलें चिन्न आणास काढतां येण
नाहीं असे मी सहज बोललों, त्यावरून माझ्या मित्रानें
हैं अरवें चातुर्य द्याखविले.

राजा—हा बोलनो हैं खरे आहे.

वास०—(फक्ती दाखवून) महाराज! ही दुसरी जाळ काढली आहे ही कोण? हे वसन्तकानें भागले चातुर्पं दाखविलें वारते?

राजा—(खर्जाली होऊन) पद.

कांगे कोपार्ते धरिशी, शंकित होउनि मर्नि ऐशी ॥

मानर्ति कल्पुनि चित्र काढिलें, नाहीं कोणा स्त्रीस रोखिले ॥

विदू०—खरेच, मी जानवाची शापथ करतो जर आम्ही शापूर्वी अद्वी त्वी कधीं पाहिली अमेल नर.

कांच०—(एकीकडे वळून) राणीसाहेब! असेही कधीं कधीं अकृतिन सादृश्य येने. शासाठीं आपण रांगे भांड नये.

वास०—हे भोळे! हा वसन्तक आहे, शाचीं खेंचेची भाषणे तुला समवत नाहीं. (उघडण्ये राजास) महाराज! हे निव पाहून माझे कगाळ दुखं लागले आहे, माझयानें! येथे वम वन नाहीं, मी जातीं आपणच वसावै गाविजे तर. (जाऊ लागते.)

राजा०—(निचा पदर धून) हे मिये!—

साकी.

प्रसन्न हो तू मजवारि ऐसे बोलावै म्हां तुजला ॥

कोरचि नसतां तैसे वदगं निरवी वाटे मजला ॥१॥

ऐसे नाहीं करणार पुन्हां हे म्हां जारि बोलावै ॥

केले होतें मांगे ऐसे नसते पदरीं ध्यावै ॥२॥

नाहीं दोष मजकडे ऐसे जारि मी हाणेन तूतै ॥

मानशील तू प्रियसखि माझीं भाषण मिथ्या ही तो ॥३॥

न रुले मजला ह्या समर्थीं म्हां काय तुझीं ओलावं ॥
तुजवर माझे प्रेम जाणुनि चित्तीं त्वांचि पहावं ॥ ४ ॥

वास०—(नम्रतेन पदर ओढून घेत घेत) महाराज ! तुझांला
खोडू याहू देऊ नका, खेंच माझे मस्तक दुऱ्यु लागले
आहे, द्यासाठीं मी जावें. (जावे.)

विदू०—मित्रा ! तृं दैवाचा, थकाळच्या वावटळीप्रमाणे ही
वातवदना एकदा अनर्थ केव्यावंचून गेली, हें बरें जावें.

राजा—छी, मूर्खी ! ह्यांत संतोष मानिना नये.

विदू०—तर काय रागावून गेली ?

राजा—मित्रा ! कुळीनपणामुळे निने भाजा राग दाखविला नाही;
पण निच्या मनाने राग आजा तो तुड्या लक्षान आका
नाही. पहा !

श्लोक (जोगीया मांड.)

शाल्या वक भुकुटे तरि ती खालवी आननाते,
मेदी हासं ल्वदव बदली नाहीं निष्टुर मार्ते ॥
वाळ्ये डोळे जरिहि भरले फाडियेले न त्याते,
केळा कोप प्रकट तटू ना सोडिले प्रश्रयाते ॥ १ ॥

(जानान.—पडदा यडतो)

॥ अंक दुसरा समाप्त ॥

अंक ३ रा.

(मदनावस्थ राजा प्रवेश करतो.)

राजा— पद—(जोगी धुमाळी.)

सुमुखी पुनरपि पाहिन काय, असेल कोणिकडे ॥ धु० ॥
 पूर्वी नसता कांहीं मर्नी, दैर्घ्ये दाखविली रमणी ॥
 पुरती न पाहिली नयनीं, तोंच हिरोनी नेली कीं ॥ १ ॥
 लागे छंद तिचा मजला, कोट्य पाहूं मी तिजला ॥
 रिजविंगे जिय माझा सुजला, हा भिजला उर माझा ॥ २ ॥
 नाहीं आशेला आधार, त्यावरि मदनाचा बहु मार ॥
 पडलै मजवारे दुःख अपार, व्यांतुनि पार होइन का ॥ ३ ॥

पद—(पिलू जिल्हा धुमाळी.)

मदनापिकृत संतापातें, सोसुनि राहि उगा त्यातें ॥ धु० ॥
 त्वदया शांति नसे हो जागै, हेतुस चिंतिशि कां वाउगै ॥ १ ॥

पद—(बसन्त त्रिवट.)

तीचया शीतल चंदन हस्ता, दैर्घ्ये धरिलै म्यां एकांता ॥ धु० ॥
 मूढमर्ती मी त्वदया तिजशीं, भेडविला ना तैंच त्याशीं ॥ २ ॥

पद—(कालिंगाडा दादरा.)

चंचल मन स्वाभाविक, केवल अविचारी ॥ धु० ॥
 सर्व शरांनीं अजिक्य कामे, खिलिलै कैसे मृत्युकांम ॥ १ ॥
 हे गुणधन्या मदना! काय ही नवी विपरीत करणी?—

दृप—(मालकंस त्रिवट.)

पंचबाण जारि मदनाचे, असंख्य लक्ष्ये मार तयाचे॥४०॥
विषरित ज्ञालं असंख्य बाणा, पोजुनि मारिश कां पा
दीना ॥ दाविशि भय मज पंचतेचे ॥ १ ॥

पद—(कालिंगादा दादरा.)

सागरिका सागरिका, लटदवरंजिका ॥ ४१ ॥ दुःसह
स्थिति मी भोगीं तरि ही, तच्चिता मज कां ॥ १ ॥ क्रोध
धरूनि मर्नी देवी पाही, सोशिल कशि धाका ॥ २ ॥

पद—(मालकंस त्रिवट.)

ठाउक ज्ञालै विजला हाणुनी, वदनातै करि खालैं
लाजुनी ॥ ४२ ॥ कोठैं कांहीं बोलुं तरि तै, मजवि
ष्यों ती ऐस मानीं ॥ १ ॥ सखिजन उगाच हंसनां
दावी, खिलत्वानै अपुल्या वदनीं ॥ २ ॥ दुःखी मा-
नस सदा सर्वदा, चित्तीं राहे धाका धरूनी ॥ ३ ॥
निनै वर्तमान जाणावयास म्यां वसन्तकास पाडीवळैं असन
तो अझून का येन नाहीं? म्यानै इनका उशीर का लावला,
कोण जाणे.

(इनवयात्र प्रिदृशक येनो.)

विदू०—(सोळजा आनंदाने) मला असें गाळते कीं, कौशांवीच्या
राज्याचे लाभानें माझ्या प्रिय मित्राच्या हृदयाला जि-
तका संतोष ज्ञाला नसेल तिनका आज ही प्रियवारी मज-
कडून ऐकून होईल. तर आना लवकर जाऊन च्यास हैं
आनंदाचे वर्तमान सागतों. (पुढे जाऊन पाहून.) काय? हा
माझा प्रियपित्र इकडैसच दृष्टि लावून वसला आहे. क्यावरून

माझीच याट पहात बसला आहे असे बाईते. आपण त्याज-
वळ लवकर जावे (असे द्याणून राजाजवळ जातो)
(जवळ जाऊन) मित्राचा लयजयकार असो! मित्रा!
तुझ्या मनांतील कार्यसिद्धि क्षालो, तू गोडा दैवाचा
आहेस.

राजा—(हर्ष पायून) मित्रा! माझी प्रिया सागरिका खुशाल
आहे कों?

विदू०—शाती ती खुशाल आहे, हे तू स्वतांच लवकर पहाशील.

राजा—(संतोषार्थे) दृष्टीस पैडल कायरे?

विदू०—(गर्वार्थे) हो, हो; कशी नाही पडणार! बुद्धिचळानें
बृद्धरातीतहि मार्गे सारणारा, असा मजसारखा तुझा
प्रधान असता निवें दर्शन होण्यास काय भवघड आहे?

राजा—खे आहे, यात काय आर्क्षण्ये? तू काय नाही करणार?
तथापि सविस्तर वर्तमान तर सांग, मठा ऐकूदे तुझ्या
तोडचे अमृताचे शब्द

विदू०—(कानाशी लागून सांगतो) को कशी अहे कलाना?

राजा—(आनंद पायून) मित्रा! हे तू वक्षिस. (हातांतील कडे
काढून देतो.)

विदू०—(हातांत कडे घालून आपणीकडे पाहून) असो! का
बावनकशी मोन्याच्या कड्यार्थे भूषिन द्यालेला हा हात
घरी जाऊन वायकोस दाखवून येतो.

राजा—मित्रा! ती गोष्ट गग सावकाश करता येईल, पण अगोदर
दिवस किंती राहिला आहे ते सांग?

विदू०—(इकडे तिकडे पाहून हर्षार्थे) पहा पहा, हा भगवान्
सिस्तरश्चिम संध्यावधूशी सकेत करून असें राग-

युक्त होत्तमा अस्तगिरीच्या शिखरावरील वनारुजे
जान आहे.

राजा—(अवलोकन करून हर्षानं) तूं चागलैं पाहिलैं, खरोखर
संध्याकाळ होन थाळा, पहा.—

श्लोक (पूर्वी.)

हा माझा एकचक त्रिभुवन अवघें दीर्घमार्गे भ्रमूनी,
कैसा यावा सकाळी पुनरीप रथ ही थोर चिता धरोनी ॥
राहोनी अस्तशैलीं स्वकर पसरुनी सूर्य ओढूनि नेतो,
लावाया त्यारथाला कनकमपदुजें काय दिक्कचक नेतो ॥१॥
भाणखी पहा, सूर्य कमलिनीचें सांत्वन कर्ते करीत आहे मे.

पद—(पूर्वी त्रिवट)

पद्मानने तुज वचन मी देतो, आहेस निद्रित तोंवरी
येतो ॥ ध्रु० ॥ अस्तगिरी मस्तकीं हस्ता, टेवुनि वाही
पहा या शपथा, प्रथापनार्थ रवि हा वहातो ॥ २ ॥
तरु ऊ चल; आपण प्रियेची वाट पहात माखवीलतामंडपातच
जाऊत कसू.

विध०—फार चागली गोष्ठ आहे. (दोषे जावयास निधत्तान)

मित्रा! पहा, हा विल झाडीला दाट करणागा आणि
चिखलानें भरलेत्या वराहाची किंवा महिषाची, कांनी
धरणारा असा निविड अंधकार पूर्व दिशेला झाकून
दुङ्गे पुढे कसा पसरत चाळला आहे तो !

राजा—(पाहून) मित्रा, तूं फार चागलैं पाहिलैस.

श्लोक—(पूर्वी.)

पूर्वी पूर्वेस झांकी मग इतर दिशा व्यापिसो हा क्रमानें,
आदी, झाडें, पुरंही, मग हळुहळु हा आक्रमी त्याच मानें॥

पावोनी स्थूलतेला मग, जननपना सष्ठ चोरोनि नेतो ॥
ऐसा हा ध्वांतराशी शिवगलसुषुमा आपुल्या अंगि घेतो ॥१॥
तर पुढे होक्कन मला मार्ग दाखीव.

विदू०-मित्रा! तू असा इकडून ये. (उद्देश्यात्) आसमंतात्
भार्गी तमाल वृक्षांची दाढी फार आहे द्या. मुळे हें मकर-
दोग्रान बंबकाराच्या राजीसारखे दिसत आहे, येथे
मार्ग कसा काढावा?

राजा- (वास घेऊन) मित्रा! पुढे चल, मी मार्ग चांगला जाणला,
कशावळन द्याणशीन तर पहा.

पद०- (बागेसरी बहार त्रिवट.)

चंपक फुलले पुढे विकसल्या सुंदर कोमल केतकी ॥४०॥
नारंगी ऊई असती बकुली, एका पुढे एक की ॥१॥
विविध जातिंचे तरु हें परिमल, भिन्नत्वाते पावुनि केवल ॥
पथ दावाया चिन्हे घडती, पहा पहा यात मामाजी की ॥२॥
(असे द्याणून पुढे चालतात.)

विदू०-मित्रा! येथे आसमंतात् फुललेल्या बुकुलाच्या फुलांचा
घमघमाश सुटला आहे, व भ्रमराचे गुंजारव चालले
आहेत. तसेच, गार व गुलगुलीत पाच मण्यांची चिरंबंदी
पायोंजा लागत आहे, द्याजूवळून हाच माधवीलतामंडण
होय. आतो तू येवै नैस, मी जाऊन वासवदत्तेचा वैष
घेणोऽया सागरिकेस लवकर घेऊन येणो.

राजा-मित्रा! तर मग थांती त्वरा कर.

विदू०-मित्रा! तू उतावीश होऊ नको, हा मी आडों पहा (असे
द्याणून निघून जाऊ.)

राजा- (आणणाशी) विदू० पैई पर्यंत मी ला पाचेच्या चव

सगावर बसून प्रियेच्या संकेतसमवाची प्रवीक्षा करतो.
(खाली बसून मनन करून) अहो, कामी पुरुषाचा स्व-
स्त्रीच्या समागमविषयी किती अनाश्र व नव्या स्त्रीवर किती
तरी ओढा!—

पद—(जिल्हा पीलू दादरा.)

चित्तों संकोचागतव न बघे, मुखाकडे प्रेमानें ॥ १ ॥
जरि कवटिली तरी न लावी, ऊर उरा हर्षानें ॥ २ ॥
वारंवार ल्यां जातें भी, झाला उशीर भारी ॥
आग्रह करूनी बऱ्ठे बसवितां, आणी नेत्रां वारी ॥ ३ ॥
अशा अडचणी थसुनिही रमणी, गुप्तस्थलीं जी भेटे ॥
संकेतानें ती पुरुषातें, आति सुखदायक वाटे ॥ ४ ॥

वसंतकाला इतका उशीर कां वरे लागला ? काय, हे वर्तमान
वासवदत्तेला नर समजजे नसेलना. (इतक्यांत वासवदत्ताव कोच-
नमाला येतान.)

वास०—अगे कांचनमाळे ! खरेंच कायगे माझा वेष भरून साग-
रिका महाराजांकडे जाणार आहे ?

कांच०—मी काय बाईसाडेव खोर्टे सागेन ? आतां वसन्तक चित्र-
शाळेच्या दारांन येऊन बसला द्याणजे त्याजवरून अ पली
निम्मे खाली होडल.

वास०—नर मग आपण निकडेसच जाऊ.

(दौधी पुढे जातात.)

(नंतर डोकीवर वुगवा घेऊन वसंतक येतो.)

विदू०—(कानोसा घेऊन) ज्यापक्षीं चित्रशाळेच्या दारांत पाय
वाजल्यापारखे ऐक येने, त्यारून भसा तर्क होनो की
सागरिका आली असावी.

कांच ०—नाईसाहेब! नीन ही चित्रशाळा, आपण येयेच उमेर रहावें;

मी वसंतकाळा संकलापमार्जे खुणावतें. (असें वाणन चुटकी वाजाशिते.)

विदू०—(हर्षाने पाइन जवळ जाऊन किंवितू हंसून) अगे सुंस-
गते! त्वा कांचनमालेचा वंप हुवेहुव केला, पण सागरिका
कोठे थाहे?

कांच ०—(वासवदत्तेकडे बोट कहन) मी पहा!

विदू०—(वाहन आधर्याने) ही खोतरीच देशी वासवदत्ता
दिसते.

वास०—(घावळून एकीकडे वळून) अग कांचनमाले! याने
मला ओळखिलै वाढवें.

विदू०—अगे सागरिके! अशी इकडे ये.

वास०—(हंसून कांचनमालेकडे पहावते.)

कांच ०—राणीसाहेब! का, मी सांगिनें तें खरे ना? (बोयाने
डाखवून वसन्तकास) अटे मेल्या भटुरग्या! हा बोल-
ण्याची नीट अलवण ठेव.

विदू०—सागरिके! वरा कर, चल लवका; हा भगवान् चंद्रमापूर्व-
दिशेवासून उदयास आला पाहा. (दुडे चालू लागतो)

राजा—(उक्कित हाऊन मनाने) अहो, प्रियेची मैठ होण्याचा
समय आजा असताही मार्जे मन इतके उनावळे का होवें!
ध्याला थोडासा धीर का तिघन नाही?

पद—(इसतन धनकी, या चालीवर.)

तीव्रतर स्मर तापद होतो, स्त्रीसाम्निध्ये पूर्वी नसतो ॥५०॥
वर्षाकितु हा जवळी येता वर्षाकाळीं दिन बहु तपतो ॥५॥

विदू०—(राजाने भागण ऐकून) हे सागरिके! माझा चिय मित्र

तुझ्या भेटिपर्यंत अर्थत उम्कंठिन होऊन काहीं बोला
आहे, तर तू आलगाचे वर्तमान मी त्यास सांगणे.

वास०—(मान बोलणी.)

विदू०—(राजाजवळ जाऊन) हे मित्रा ! तुझे दो उघडले, ही
सागरिका मी आणिली एहा.

राजा—(आनंद पावून झाडकर उठून) कोँडे कोँडे आहे नीः—

विदू०—धरे, ही पदा—(वासवदत्तेकडे बोट दाखणी.)

राजा—(जवळ जाऊन) प्रिये सागरिके !

दिंडी.

वदन तूझे हैं सीतकिरण पूर्ण, नयन देन्ही हीं कुवल-
येंचि जाण ॥ रक्त जलजांचे हस्त साम्य घेती, ऊरु
कदलचिंता गर्व लया नेती ॥ १ ॥ तुझे बाहू कोमला
मृणालास, लाजवीती मार्दिवें निजे खास ॥ अशी शीतल
तू प्रिये सर्व धर्मां, उशिर लावीशी कां भेटिच्या
प्रसंगी ॥ कामतापं तापला देह माझा, निवो पावोनी
सुखसर्श तूझा ॥ २ ॥

वास०—(बोल्यांस पाणी आणून तोंड फिरवून) भग कांचन-
माले ! द्या वेळेसूहा सानो असे बोलन आहे. आता
मला बोलखल्यावर कोणत्या प्रकारि बोलेल तें तूच
ऐकशील. काय गे बई ! पुरुषाच्या जिमेला हाड नाही.

कांच०—बाईसाहेब ! असेच अ.हे. साहसी पुरुषास दुष्कर
काय आहे.

विदू०—अगे सागरिके ! तू स्वस्थचिन होऊन माझे प्रिय मित्रा-
करोवर बोल, आजपर्यंत सर्वकाळ रागात भसणाऱ्या-

त्या देवी वासवदत्तेच्या दुर्वचनानीं याचे कान अगदी
वासून गेले आहेत, त्यास तूं आवळ्या मधुर भाषणानीं
शान्देशक करा.

वास०—(रोपाने एकीकडे वळून विदूकाकडे बोट वळवून)
काय गे कोचनमाजे ! मी कडे बोलणारी अहें आजे,
आणि हा मेला वसंतक गोड बोलणारा !

कांच०—(एकीकडे वळून विदूकाकडे बोट हालवून) गेल्या
लुब्ध्या ! द्या बोलण्याची निट अ ठवण ठेव.

विदू०—(वर पाहन) मित्रा ! पहा पहा, हा रागावलेल्या कामि-
नीचया गालाप्रमाणें तात्रवर्ण व सर्व दिशा प्रकाशीन करीन
होःसाता भगवान् मृगलाच्छन चंद्रमा उदयास येत थावे
राजा—(चंद्राकडे पाहून सस्तृळ होत्साता) प्रिये, पहा पहा.

पद—(मालकंस चिवट.)

तव वदनानें कांति द्विरोनी, सकल घेतली राग
धरेनी ॥ भ्रु० ॥ गिरिवरि राहुनी उभा विधु जणुं
करि शोकानें कर वारि धरेनी ॥ १ ॥

(आगती) हे प्रिये ! उदयास पाणाऱ्या द्या चंद्रानें आलें
केवळ जडत्व दाखविले नाही बरै ; को द्याणशील तर.—

पद—(दादरी.)

काय पद्माची हरित नाहीं कांती, काय नेत्राला देत
नाहीं शांती ॥ वृद्धि नाहीं की मकरकेतनाची, दर्श-
नंचि केवलं करित साची ॥ २ ॥ एक असता तव
वदन हैं जनाला, चंद्र दुतरा हा उगवतो कशाला ॥

सुनेचा तो गर्व जरी मर्नी वाहे, तुझ्या अधरोष्टो तीहिं
वसत आहे ॥ २ ॥

वास०—(गगाने तोंडावरच 'बुराजा एकीफुडे कळन) प्राणनाथ !

मी खरोखरोच सागरिका आहें नाहीं वरे ? मनात साग-
रिका भाहे कळणून जिकडे तिकडे तुळाला तीच दिसने-

राजा—(वासावदनेन पाहूनै खडील होऊन मनात) हाग हाय !

काय गोष्ट झाली ही ! कोण, वासवदना ! (उघड) मिवा
चसन्तका ! हें कावरे !

वास०—महाराज ! मला प्रिया कशास द्याणना, आणि क्षमा कशास
मागाना ? जी आपली प्रिया झाली आहे तिची क्षमा मा-
गावी ? मी प्रियाती नव्हे आणि क्षमा करण्याचा आवि-
कारही मजकडे राफिला नाही.

विदू०—(मनात) आतो येथे काग करावें ? असो; आतो असें यो-
लनों (उघडपणे) बाईसाहेब ! आपण थोर आहां,
झासाठी एकवेळ माझ्या मिवाचा अपराध क्षमा करावा.

वास०—श्रेष्ठ वसंतका ! झाचा कसला अपराध ? त्याची आणि
त्यांच्या प्रियकरणीची पहिली भेट व्हावयाची, न्यांत तस-
ल्या अपूर्व सुखाग मी विश्वकेळ, घासुळे भिन्न त्याची
अपराधी आहे, त्याची मजवर क्षमा करागी.

राजा—मला त्वा आपराधात धारले आहे, तेव्हा बोलायास तोंड
उरले नाहीं; तथापि माझी तुलाही हीच विज्ञापना आहे को,

पद—(मांड धुमाळी.)

लाक्षारसकृत तव चरणीचा रक्तवर्ण काढाया,
प्राणेश्वरि मी समर्थ आहें तुळिया पडूनि पायां ॥

परी वदनीं जो रोंवे आला आहे कर्से तयारैं,
दूर करावें हैं मजन सुचे जरी करिशी न दपेते ॥३॥

(असे द्वाषूत तिच्या पाया पडतो.)

वास०—(हातांने त्याचं निवारण करून) उठावें उठावें, द्या वैले स
मीच निर्लडज आहें कीं महाराजाचे असे हृदय जाणून
पुन कोप करितें, तर महाराजानीं येये स्वरथ बसावें, मी
जाऊं (जावयास निवते.)

कांद०—जाईसहेब ! महाराजावर कृता करागी; महाराजानीं तुम-
च्या चरणावर मस्तक ठोविले असतो जर आपण त्याचा
त्पाग कृत्तुन जाल तर खनीन आपगांत पुढे पक्षात्तप
होईल.

वास०—हो एकीकडे मुख्ये, तुला काय समजावे ? येये रागाचे
किंवा पक्षात्तापाचे काय कारण उल्लें आहे ? आतो चल
मुकाटज्यानूं. (निषून जाने)

राजा—विषे ! प्रसन्न हो, खमा कर.

विदू०—हे नित्रा ! कड उठ, ती देवी वामवदत्ता गेली निषून.
आता येये वर्द्य अरण्यादेन कशासाठीं करतोस ?

राजा—(मुख वर उचलून पाहून) काय ? देवी मजवर प्रसाद
केल्याचाचून गेली ?

विदू०—असे कां वाचा द्वाणतोस ? आदीं तिच्या हातून मार न
खाना सुटलो, हा काय लहान प्रसाद समजावयाचा ?

राजा—चल मूर्खी ! अशी माझी थडा करतोस काय ? तुझामुळे
मला हा सगळा अनर्थ प्राप आला.

पद—(लावणीच्या चालीवर.)

मानलालनादिरैं जोडिले तियेच्या प्रेमाते ॥

कवीं दुखविलं नाहीं विप्रियकरुनी तिच्या चित्तार्ते ॥१
 मानवती ती पाहुनी आजी माझें अपोग्य कृत्य ॥
 न साहुनिर्या अपमानार्ते प्राणा सोडिल सत्य ॥ २ ॥
 बहुदिवसांचे दृढ प्रेम जे अकस्मात तुटतां ते ॥
 असद्य दुःखा करुनि जिवाच्या नाशा कारण होते ॥३॥

विद०—देवी वासवदत्ता कार रागाजी भावे, आता काय करील
 कोणजाणे ? सागरिका तरी जिवंत रहते कीं नाही धा चा
 मला संज्ञाय वाटतो.

राजा—(दुःखाचा उसासा टाकून) मित्रा ? मलाही तोच घोर
 लागला आहे.

(इनक्यात वासवदत्तेचा वेष धरून सागरिका येते.)

साग०—(भयार्ते) देवी वासवदत्तेचा वेष घेऊन सर्वितशा-
 क्षेपासून बाहेर निषाक्ते असतां मला कोणी शाहिले नाही
 बर्त झाले, पण आतां काय करावै (डोळ्यास पाणा भाणून
 चिनाकांत होते)

विद०—मित्रा ! अगदीं गुंग झाल्यासातसा उगीच का बसकान ?
 द्या प्रसर्गी काही तजवीज कर.

राजा—मित्रा ! मी तीच योजना करीन आहे.

साग०—(विचार करून) द्या वेळेत हे योग्य भावे की, आपणच
 आपास गळफास लावून घेऊन गरावे, मी निचा वेष
 घेऊन राजास एकांनी येऊन भेटण्याकरिना आले हे
 वर्नमान देवी वासवदत्तेस समजल्यावर ती माझी व
 सखी सुसंगता हिची अप्रतिष्ठा करील ती सोसावी हे
 नीट नाहीं, तर आतां मी अशीक वृक्षाखालीं जाऊन
 मनांतील गोष्ट करते. (तिकडे जाते.)

राजा—मित्रा ! देवीला प्रसन्न केले पाहिजे, दुसरा उपाय दिसन नाहीं. तर आता चल तिकडेतच जाऊ. (दोषे जावयास निघतात.)

विदू०—(काही ऐकलेंसे करून) उभा राहा उभा राहा, कोणी आलयाची चाडल ऐकू येते; मला वाटते देवीला पक्षान्नाप होऊन ती माचारी भाळी भसावी.

राजा—मित्रा ! ती देवी उदार स्वभावाची आहे, द्याणून कदाचित् तसेही घडेल, तर लौकिक जाऊन पहा.

विदू०—वरें पहातो. (पुढे जानो)

माग०— पद—(अंजनी गीत.)

माधविलता हातीं घेउनी, अशोकवृक्षा कर्तस लावूनी ॥
प्राणा दवडं पा देहांतूनी, इच्छितसे मी ॥ १ ॥
हे तात हे देवा धाया, अनाथेचा हेतू पुरवा ॥
अंतकाळिंचा प्रणाम द्यावा, इच्छितसे मी ॥ २ ॥

(असेही द्याणून ती फास गव्यात घालिने.)

विदू०—(निळा पाहून) कोण ही ! देवी वासवदत्ता ? (घावऱ्या घावऱ्या मोठ्याने राजास हाका माळून) अरे मित्रा ! घाव घाव लवकर; ही देवी वासवदत्ता गळफास लावून प्राण देत आहि. चल चल लवकर.

राजा—(घावऱ्या घावऱ्या जवळ येऊन) मित्रा ! कोठे भाहे, कोठे आहे ?

विदू०—ही पहा, ही पहा !

राजा—(निच्या गळवांतला फास काढून मोठ्या ममतेने) शगे वेड्ये साहस करणारे। हे काय भलंच करतेज ?

(मैरवी निवट.)

तव कंठीं पाशावैं, पाहुनि कंठात येति मत्प्राण ।
करिशिल साहस ऐसैं, जरि तरि माझी असे तुला आण ॥१॥

साग०— पद—(उद्धवाशां तवन या चालीवर.)

पाहुनियां सुंदर वदना, इच्छितसे इह सुखसदना ॥
दर्शने मी कृतार्थ ज्ञाल्ये, सेडितेचि प्रेया प्राणा ॥ २ ॥

राजा०—(र्षी पात्रून) कोण माझी प्रिया सागरिका ? हे सागरिके !
(असे झाणून निच्या गव्यातील फांस ओढून घेऊन)

साग०— पद—(कलिंगडा.)

प्राणविसावा तूं मजला, सोडसोड या दासीला ॥ ध्रु० ॥
पराधीनीच जन हा केवळ, सजला मरणाला ॥ १ ॥
मरणसंविहा अपूर्व आहे, ना ये कधिं हाताला ॥ २ ॥

राजा— पद.

नको नको हैं साहस ऐसैं करूं नको बाढे ॥
सोड सोड हा पाश गळगाचा सत्वर ये इकडे ॥ ध्रु० ॥
कांगे ऐसैं साहस कासी सांग सखे मातै ॥
पडले आहे असे कोणतं दुःख तुझ्या वरते ॥ १ ॥
जिला पहाया फारचि ज्ञाली उल्कांठा मजला ॥
पाश गळ्यापर्यं घेशी पाहूं काय अशा तुजला ॥ २ ॥
प्राणबळभै मम प्राण है पाहताती जाया ॥
बाहुपाश तरि कंठी घाली तयांशि रोधाया ॥ ३ ॥

(असे झाणून निचा बाहू ओढून गळ्यांत घालून) सखे ही अन्धावौबून वृष्टि झाल्यासारखे झाले !!!

विदू०—मित्रा ! असे खरें; जर अकाळची वाषटळ होळन दैवीथे-पार नाही तर.

(इतक्यात यासवदज्ञा व कोचनमाला द्या येतान.)

वास०—अगे कोचनमाले ! महाराज माझे पायां पडले असता त्याचा अव्हेद कळन त्या येळीं भाले खरी; पण भाव त्या गोटीची बाई मला फार खरखर लागली आहे. मी खरोखर निशुपणा केला, तर आपण श्वताच जाऊन महाराजाचें सात्वन काढू.

कांच०—दैवीताचून असे भाषण कोण करणार आहे ? महाराज अपोग्य रीतीनें वागले तर वागेन, त्यांचा धर्म त्यांच्याकडे स; पण वाईसहिब ? आपण सज्जनपणानें वागत हें आपणास मूर्यणच आहे. चलावै निकडे. (दोघी पुढ जानात.)

राजा०—(सागरिकेस) हे सुंदारे ! आमचे मनोरथ अशापि निष्फल करितेसना ?

कांच०—वाई सहिव ! महाराज येथेजयवळच बोलत आहेत. त्यावळन असे वाटते, तुमची समजावणी करण्यासाठी तै येत अहित. तर आपण तिकडे सच चालावै.

वास०—(हर्ष पाशून) तर महाराजाचें दृष्टीत न पडता पाठी. मागून जाऊन गळ्यास बिठी मारूत त्यांस प्रसन्न करितै.

विदू०—अगे सागरिके ! आता निर्भय होळन स्वस्थपणे माइगा पिय भित्राचीं सुखानें तरी दानि गोटी बोळ.

वास०—(कोपिट होळन) अग कोचनमाले ! सागरिकाही येथे उभी आहे; तर द्याचें काय भाषण होनें अहि, तें ऐकून मग मी जवळ जाईन (असे झाणून तेयेच उभी रहाते.)

साग०— पद—(मैरवी विषट्.)

लटिका दाविशी प्रेमा, खसथा गुणधामा ॥ शु० ॥

प्राणहुनि प्रिय देवी तिजशीं, कपट करुनि कां
दुखविशी, सोडुनि दे हट निकामा ॥ ९ ॥

राजा—शगे! तू खोटं बोलतेस पहा.

श्लोक—(मैरवी.)

कंपा म्यां दावियेलैं बघुनि उर तिचैं कांपतां रेदनानैं,
मैना आलंबितां ती मधुर वचन मी बोललौं आर्जवानैं ॥
रेखे देखोनि वका भुकुडि परि तिच्या लागलौं नम्र भावैं,
हां तो लौकीक सारा वरिल परि खरी प्रीत ती तूज गावै ॥ १ ॥

वास०— (जवळ जाऊन रोषानैं) महाराज ! फार योग्य
भावण किले.

राजा—(तिळा पाहून खजीज होऊन) देवि ! निष्कारण दोष
ठेवणे तुला योग्य नाहीं; तुडगासारिखा वेष पाहून तूच
अहिस असे समजून मी येये आलौं; तर आतो क्षमा कर
(असे द्याणून पायावर पडतो.)

वास०—(रोषयुक्त होऊन) महाराज ! उडा उडा आतो, वरील
लौकिकाच्या नासात आपण कशास पडता उगीच ?

राजा—(मनात) काय? हेही देवीनैं ऐकिले; तर आतो कोण-
त्याही प्रकारै देवीचा प्रसाद कहन घेण्याच्या उपायाची
भाशा उरली नाहीं. (तींड खालीं घालून बसतो.)

विद०—हे देवी! मी खरें सागतों, तू आपणास फास लावून प्राण
देनेस असे तुडग वेषावहन मला वाटलैं शामुळे मी प्रिय
मित्रास येये आणिले, हे माझे बोलणे खरें न वाटलें तर

हा प्रथक्ष वेलीचा फास पहा (असे शाणून निळा फास दाखवितो.)

वास०—भोग काचनमाले! द्याच वेलानें द्या ग्रामणाला थोवळून द्याजां आणि द्या हाड पोरीला पुढे यालून घेऊन चल.

कांच०—आज्ञा वाईसहिव. (असे हणून वसंतकाच्या गळवान फास घालिते आणि त्याला ताडण करून द्याणते) मेल्या चौंबड्या? आतो आपल्या दोडगोपणाचे कलं भौग. देवीच्या दुर्वचनानीं महाराजाचे कान किंक्रे हणून तुंच द्याणत होतास ना! आतां आठवर्ते काय तें बोलणे? सागरिके! तूंहि पुढे हो.

साग०— पद—(भैरवी.)

हृतभाग्या मी पापिणी दुर्धर ॥

पुनरपि कधिं मी पाहिन प्रियकर ॥ द्यु० ॥

विपरित दैवाची ही करणी ॥ अडचाणी किति द्या माइया मरणी, ॥ ९ ॥

विदू०— (दिन होऊन) हे मित्रा! देवी तर मला वांधून घेऊन चालली; मी अनाथ होऊन दुखात पडलो आहे, माये स्मरण ठेव. (असे बोलून राजाकडे पहातो.)

वास०— (सर्वांत घेऊन निवून जाणे.)

राजा— (खेद पावून) काय संकट हे?

श्वोक (भैरवी.)

त्येहैं त्यागुनि रुष्ट होउनि मर्नी गोली तया देविची, किंवा सागरिका असेल छक्किली रोर्खे तिनें जी तिची ॥ नेला वांधुनियां वसन्तक हि तो येथून माझा गडी, कोणाची कसं काळजी मज अर्तां नाहीं सुखाची घडी ॥१ ॥ (असे शाणून निघून जाणो.)

॥ तिसरा अंक समाप्त ॥

अंक ४ था.

(आसनावर यसलेला राजा येतो.)

राजा-(विचार करून)

दिंदिया.

आणा वाहील्या गोड बोलिजेलं ॥ चितवृती पाहूनि
वर्तियेले ॥ म्लान वदने दैन्यही दाखवीले ॥ तिच्या
चरणावर रोर ठंवियेले ॥ १ ॥ सख्यानीं ही विन-
वणी बहुत केली ॥ परी तीची समजूत नाही
जाली ॥ रडुनि तीनं निजकोर घालवीला ॥
अशुस्तेले जणु धुनि टाकियेला ॥ २ ॥

(उकटिन होऊन थासेथास याकून) धा वेळेस देवी वासव-
दत्ता तर प्रसन्न जाली, आतां केवळ सागरिकेची काळजी राहिली
आहे ! काय हो ?

पद-(किंजिओटी विवट.)

अंभोजासम सकुमारा दिसतेही पद्मिनी ॥ धु० ॥
कंठीं घालुनि करपाशा आळिगितां भासिनी ॥ १ ॥
पाडिलीं हीं छिरं कांमं बाणतें मारुनी ॥
त्यावाटे जणु लटदर्दीं वैसली जाऊनी ॥ २ ॥

(चितनकरून) मला क्षणभर कर्मणूक करण्यास भित्रयसन्तक
इता तोहा देवीने बाधून नैला; तर आती मी कोणापुढे बसून
रडाऊ ? (उसासे सोडतो, इतकर्मण नसन्तक येती.)

विदू०—(इकडे तिकडे फिर्हन पाहून आक्षर्यानें) हा माझा
मिय मित्र निरंतर उन्हकडनें कूऱा जरि ज्ञाता आहे तरी
याची शरीरकाति सुंदर दिसते. जसा काय द्वितीयेचा
चंद्र तसा हा शोभतो; तर आता मी जवळ जातो.
(जवळ जाऊन) मित्रा! तुझें कल्पण असो; फार दैवा-
ची गोळ झाली की देवीच्या हातात सारऱ्हलो अमना
पुनः तुला या डोळ्यांनी पाहिले.

राजा—कोण? वसन्तक? मित्रा! आलास काय? मला भेट ये
एकदां.

विदू०—(आलेंगन देंगो.) मित्रा! देवी वासवदत्ता हिनें अ.ज
मजवर मोठा प्रसाद केला.

राजा—मित्रा! तुझ्या पोपासावृन्हनच समजलों की, देवीचा प्रसाद
तुजवर साला; पण सांग आता, सागरिकेची स्थिति काय
आहे ती?

विदू०—(खिन्ह होऊन खाली लोऱ घालती.)

राजा—मित्रा! को सांगत नाहींस?

विदू०—मित्रा! ती वाईट बातमी माझगानें सांगवत नाही.

राजा—मित्रा! वाईट बातमी ती काय? सरोखर निं जीव
दिला? हा प्रिये सागरिके! (मुऱ्हेत होतो.)

विदू०—मित्रा! सावध हो, सावध हो.

राजा—(सावध होऊन डोळ्यांस पाणी आणून)

सावधा—(मांड)

मत्प्राणानों मज मूर्खाला टाकुनि शीत्र निघावैं ॥ धु० ॥
आता तुली सावध होऊनि माझें वचन करावैं ॥ १ ॥

धांवा इधिव उशीर जरि तरि मग तुझी फसाल ॥

जातां दूर पहा कमलाक्षी उपीच रडत बसाल ॥ २ ॥

विदू०—मित्रा! बेड्यासारखें भरतें न काय मनान आणतेस? देवी
वासवदत्तेने त्या सागरिकेस उडजनीस पाठविलें असें-
मी ऐकिलें; त्यावरूप वाईट बातमी असें बोललों.

राजा—काय बोलतो न, निला उडजनीस पाठविलें! देवी वासवदत्ता
माझी काहींच परथा डेवीन नाहींशी ज्ञाली; पण मित्रा!
तुला कोणी सांगितली ही बानभी?

विदू०—मित्रा! ती मला सुसंगतेने सांगिनठी आणि काहीं एका
उद्देशाने ही रत्नमाला मजकडे पाठविली आहे.

राजा—मित्रा! दुसरा उद्देश तो काय? माझे सातवन करावयात
पाठविली; आण ती इकडे पाहूँ.

विदू०—(ती त्यास देतो.)

राजा—(ती रत्नमाला घेऊन, निजकडे पाहून, ती आगवया उरा-
क्षी धरून) आहा! आहा!!

दिंडवा.

कंठदेशा पावूनि भष्ट ज्ञाली, रत्नमाला मत्समत्वास
आली ॥ तुल्य दुःखाने निज सखी गणून, मत्तनुचे
करित ही समाधान ॥ १ ॥

मित्रा! तु ही आपल्या गळशीत घाल, झाणजे तिजकडे पाहून
आपल्या मनान कर्मणूक करीत जाईन.

विदू०—वरे आहे? (अमें झाणून नी आपल्या गळशीत घालतो.)

राजा—मित्रा! याडार प्रियेने दर्शन दुर्लभ ज्ञालें ना?

विदू०—(कानावरहात देऊन भयाभीत होऊन) मित्रा! पेंथे इतक्या

मोठगाने बोलूँ नको न जाणो देवीच्या चाकर मागसो-
पैकों कोणी इकडे निकडे जवळपास फिरत भसेल.
(इतव्यांत हानांत तलवार घेऊन वसुंधरा येते.)

वसुंधरा—(राजाजवळ जाऊन) महाराजांचा जयजयकार असो; म.
हाराज! रुमण्वानाना भाऊ विजयर्थी आणास आनंदाचे
वर्तमान सागण्याकरिनां आला आहे. तो दुरवाजीत
उभा आहे. आज्ञा हाईल नर आत घेऊन येवै.

राजा—वसुंधरे! येऊ दे आवै.

वसुंधरा—आज्ञा महाराज (असें दृश्यून निघून जानेः गुन्हा विजय-
र्थीस आंत घेऊन येवै.) हे विजयर्थी! इ महाराज
समीप वसले आहेत. आणग जवळ जावै.

विजय०—महाराजांचा जयजयकार असो; महाराज! सरवारच्य
पुण्यानें रुमण्वानास जय मिळाला.

राजा—विजयर्थी कोसलदेश काढीज शाला?

विदू०—होय, मझाराजांचे प्रतागानें शाला

राजा—शालास रुमण्वाना! शालास; मोठे काम त्वां थोडक्या
काढीन संभवीत.

राजा—वसुंधरे! जा आणि योगंधरायण प्रवानास सांग की शा
विजयर्थीस उच्चम वक्षीस यावै.

वसुंधरा०—आज्ञा महाराज! (असें दृश्यून विजयर्थीसह निघून जाते)
(तदनंतर कांचीमाला येते.)

कांच०—देवीनं मला सागितळे आहे की, काचनमाळे! महाराजां-
कडे जाऊन त्या ऐंद्रजानेकाळ भेटीव (राजाजवळजाऊन)
महाराजांचा जयजयकार असो; महाराज! राणीसहवाची
अशी विनंती आहे की, संवर्णी सिद्धिनामक गारडी उच्च-
नीहून आला आहे, तर आणग त्याची भेट ध्यावी.

राजा—अग कावनमाले! वरें अहि, आकर्त्तव्यी गारुडी तमाशा
पाहण्याची फार भावड आहे, तर त्या गहडग्यास लक्षका
घेऊन यें जा.

कांच०—आज्ञा महाराज! (असे क्षणून जाते व गहडग्यास
घेऊन येते.)

गारुडी—(आपणाशी)

पद०—(कालिंगडा दादरा.)

इंद्रचरणी नमन असो, ऐंद्रजालिकास सदा, नमन
कदां विसर नसो ॥ धु० ॥ सहलभुवन कीर्तिनं भरलेसे
ज्याचिया, नमन गुरु शंबरास नत पदों मी याचिया ॥१॥
(जवळ जाऊन) महाराजांचा जयजयकार असो; काय भाजा
आहे?

पद०—(मैरवी दादरा.)

आणुं काय चंद्र इंद्र भूतलावरी, देऊं काय उडवु-
नियां गिरसि अंबरीं ॥ धु० ॥ जलाशयांत अमिषेठ
काय दाखवूं ॥ मध्यरात्रि दिनकरास गगानि आणवूं,
मध्यान्हीं निविड तिमिर काय साठवूं ॥ काय असे
सांग दुजी आस अंतरीं ॥ १ ॥

विदू०—अरे मित्रा! साकध ऐस; शाच्या भावेशावरून तर हा
मोठा चमत्कार कील असे दिसने.

गारु०—महाराज! फार बोलून काय दाखवू? जें जें पहायाची
आपण इच्छा भराल तें तें आपणोस मी गुरुच्या साम-
र्थ्यानं दाखवीन.

राजा—अग कावनमाले! जाऊन देखिसि सांग कों हा गारुडी तुमचाच

आहे, आणि या ठिकाणी दुसरे कौणी नाहीं तर काहीं
एक संकोच न धरतां इकडेस यावें द्वाणजे तू आणि मी
एकत्र बसून हा खेळ पाहूं.

कांच०—आज्ञा महाराज! (असें द्वाणजून जाते आणि वासवदत्तेस
पेऊन घेने.)

वास०—(बसते.)

राजा—गाहडी बोवा! चालूवा खेळ; पाहूं या तुमचें काय कमव
आहे तें.

गाह०—आज्ञा महाराज! (सभोवता मोराचा कुंचा फिरवीत
किरवीन.—

पद—(माऊकंस दादरा.)

कमलासन ब्रह्मदेव, कमलनयन वासुदेव, पशु-
ति हा अमरनाथ अप्सरा सकल देव ॥ १ ॥
(सर्व लोक आकर्ष्यं करून पाहूं लागतात.)

राजा—(आकर्ष्याने)

श्लोक—(भैरवी.)

आला ब्रह्मा सरोजीं रजनिकर कलापुक्त हा
अंधकारी, आला दैत्यांतकारी सधनुरासिगदाच
क्रधारी मुरारी ॥ हाही ऐगवताच्या शिरीं बसुनि-
यां मुख्य देवंत्र आला, आले हे स्वत्रिगांशीं सह
अमर तिहीं व्यापिले कीं नभला ॥ २ ॥

विदू०—(एकीकडे वळून द्वाणतो.) अरै बटकीच्यापोरा यागडजा!
धरे! द्वा अशा पोकळ आकर्ष्यान काग फळ? तजा देवांना
आणि अप्सराना कोण विचारतो? धरे! महाराजास संतुष्ट

करून वक्षीस मिळवावयाचे असेल तर ती सागरिका
दासीवा.

(तदनंतर वसुंधरा येने.)

वसुं०—महाराज! जय धसो; महाराज! यौंगंधरायण प्रधानजींनो
अशी यिनती केळी आहे की, विकमवाहु नामक भाल-
दारास बांगवर देऊन वसुभूति प्रधानास पाठतिले आहे;
नर या शुभ मुहूर्तवर त्याची महाराजांनी भेट घ्यावी.
मीही इतव्यात राहिलेले काम उरकून मागावून येनो.

धास०—महाराज! हे खेळ पहाण्याचे काम घटकोभर राहूना,
अगोदर माझ्या मासाचा हा प्रधान वसुभूति आला आहे
त्याची प्राग्नाथांनी भेट घ्यावी.

राजा—देवी! तू द्वागेतस तसें का होईना? (गाढज्ञास) अरे
गारुडचा! अम्मळ तुशा खेळ बंद कर.

गारू०—(युत: भापला कुंचा किरवून) जशी आज्ञा होईल तर्थं,
(खेळ आटपून जाऊ लागतोना पुन्हा बोलतो) माझा,
एक खेळ राहिला आहे ती अवश्य महाराजांनी पाहावा.

राजा—बरे आहे पाहू.

धास०—अगे काळनमाले! जा आणि यास चांगले वाक्षीस देवीव.

कांच०—आज्ञा चाईसाहेब! (असें कृपून गाढज्ञास घेऊन
जाते.)

(नंगर वसुभूति य कंचुकी येतान.)

वसु०—(इकडे तिकडे पाहून आपणाशीं)

पद—(केदार त्रिवट.)

तुरंगाहारी शोभती द्वारी, दृष्टी लागली तैच ओढिला,
अंबारीसह मत्त कुंजरी॥ प्रु० ॥ मधुर गाना गायक करिती,

सुस्वर वाद्ये वाजविती किती, सुतिपाठक पहा वर्णिती
कीती, वानुं तिती मी वैभव थोरी ॥ १ ॥

(विदूषकाच्या गळ्यांत रत्नमाला पाहून एकीकडे कूल विस्म-
याने) वाभ्रव्या ! मला वाईते कीं, हीच रत्नमाला जी तिहळेश्व-
राने आपल्या कन्येस प्रस्थानसमयी दिली होती ती.

वाभ्र ०—हो तिजसारखी दिसते खरी; विचाई का वसन्तकाला ?

तुला ही कोरुन प्रात झाली घणून.

वसु ०—धर्मे विचारणे नीठ नाहीं. वर्तसेश्वराच्या घरीं काय रत्ने

थोडीं थोहत ? कधीं कधीं डागिन्यासारखा डापिना होनो,
तेव्हा तीच ही कशावरून ? दुसरी कशावरून नसेल ?
(पुणे चालतो.)

विदू०—(राजाकडे दृष्टि करून) हे महाराज वसन्ताधिति येंर्ह
नसेल आहेत, वर भाषण, जबल जावै.

वसु ०—(राजाजयळ जाऊन) महाराजाचा जय धरो (धर्मे
द्वागून आसनावर वसनात.)

राजा—थमात्य वसुभूते ! तिहळेश्वर खुशाल थाहे ना ?

वसु ०—(वर पाहून थासोथास टाकून) महाराज ! म्हा हनभा-
रयाने काय विनेगी करावी हें मला द्वा ग्रसेगी सुचत
नाहीं. (असे बोलून खालीं तोंड घालून वसतो.)

वास ०—(वेदयुक्त होऊन आपल्याशींच) हागहाय ! या वेळेस
वसुभूति प्रधान काय हुखाचै वर्तमान सागतो नकळे-
राजा—वसुभूते ! इलके विताकोण को झालो ?

वाभ्र ०—(तोंड गवऱ्यून वसुभूति) काही वेळानें तरी सागित्रें
गाहिजे; मग आतांन सागा द्वाणजे झाले.

वसु ०—(डोळयास पाणी थाणून) महाराज ! हे दुखाने वरे

मान माझ्यांते सागवत नाहीं, तथापि कसे तरी करून सागवां.

पद—(जिल्हा पिलु दादरा.)

मंदभाग सिंहलद्विप नृपाति कन्यका ॥
लज्जित रति पाहूनियां सुरा कौतुका ॥
रत्नावली प्रिय कन्यातद्दय रंजिका ॥
वरिल हीत भोगील तो सागरांत भूमिका ॥

पद—(मालकंस त्रिवट.)

सिद्ध भविष्यकथना ऐकुनी, साम्योत्कर्षी कारण जाणुनी ॥ ध्रु० ॥ उदयन पदरीं कन्यादानीं, वारंवार सिंहलेश्वर, प्रार्थियला परि वासवदत्ता, दुःख करिल है ध्यानीं आणुनी, प्रधान युक्ती कर्धीं ना मानी ॥९ ॥

राजा—(वासवदत्तेकडे वळून) तुझ्या मामाचा प्रधान वम्-
भूति अशी खोटी गृह काय सागतो ही.

वास०—(विचार करून) प्राणनाथ ! खेडे कोणबोलतो हे मला-
ही समजत नाहीं.

विदू०—तुझी कों प्रधानजी ! मग तिचें काय झाले ?

वस०—तदनंतर देवी वासवदत्ता जळाळी अशी वार्ना यौगिधरा-
ण प्रधानांने उठवृत ती कन्या महाराजांस देण्याकरिना
आणीत असती समुद्रांत तुफान झाल्यामुळे गळवन फुरून
(इनकेच बोलून रडत रडन खालीं नोंड घालून
वसतो.)

वास०—हाय हाय, आतां मी काय करै ?

श्लोक—(मैरवी.)

करु गत कशि आता वाई रत्नावली गे,
कडकडुनि मला तूं देई आलिंगना गे ॥
जडकरि भगिनी गे भेटुनी बोल काहीं,
तुजविण बघ माझा प्राण राहात नाहीं ॥ १ ॥

राजा—प्रिये धीर धर—पद—(मैरवी.)

पहा हे गति दैवाची आहे नवल परीची ॥ धु० ॥
कंचुकी आणी गे वसुभूति उदधिमाजी मजजन
पावती ॥ परि ते उभयही त्यातुनि वांचति भाली
प्रचिती याची ॥ १ ॥

वास०—आपण झाणनां हे खरे, पण माझे असें चागले देव कोठर्चे ?
(इतक्यात पडगारलीकडे शब्द होतो)

आर्या—(मैरवी.)

लवण्युरांत जळाली, देवी ऐसा प्रवाद जो उठला ॥
तो सत्य कराया जणू, जाळित अग्री खराच हा सुटला ॥ १ ॥
राजा—(घावरून) काय देवी वृत्तवर्त्ता जळाली ? हे प्रिये,
वासवदत्ते !

वास०—महाराज ! माझे रक्षण कौरा, रक्षण करा.

राजा— पद—(मैरवी दादरा.)

काय मला भूल पडली काय जाहले ॥ धु० ॥
असुनि जवळी देविस मी नाहीं पाहिले ॥
धीर धरीं धीर धरीं कुटिल कुंतले ॥ १ ॥

वाम०— श्लोक—(मैरवी.)

रथावं भजल। झणुनि सख्या नाहीं पहा बोलिले,
मी त्या सागरिकेस निर्देयपणे अंतःपुरीं कोळिले ॥
पार्यो घालुनि झूळला झणुनिया धांवा तुळी सखरी,
ती जाईल जळोनि रक्षण करा नूपा दपा ती वरी ॥ १ ॥

राजा—काय ? देवी सागरिका जळन आहे, तर हा मी निकडे
निवाळौ.

(सर्व जानात.)

(तदनंतर पापांत विड्या धातलेळी सागरिका येतै.)

साग०— पद—(भूर दादरा.)

अयचित हा काय वळू अनल वेटला ॥ शु० ॥
काय करू वाई फार जवळि पातला ॥ २ ॥
दैव धोर झणुनि असा समय ठेपला ॥
दुःख सकल सहज जाप हैं समाप्तिला ॥ ३ ॥

राजा— पद—(सिंध मैरवी, दीपचंदी.)

परि वेष्टित ही सागरिका तशी, अनलाभ्यंतरीं ॥
हरिणी जैशी ॥ शु० ॥ रत्सानिध मी झणि जा-
उनियां वांचवितीं तिज वन्हितुनियां ॥ परि० ॥ ५ ॥

साग०—पद—(उद्धवा शांतवनकरजा या चालीवर)

पाहुनियां सुंदर वदना, इच्छितसे इह सुखसद-
ना ॥ शु० ॥ दर्शनें मी कृतार्थ झाले, सोडितेचि
प्रेया प्राणा ॥ ६ ॥

राजा— पद—(लावणी भूप.)

मानसों भय ना धरी प्रिये तूं, धीर धरुनियां
धूमपुंज हा सहन करी क्षणमरी ॥ धु० ॥
वसनांचल हा धरी अनल गे शृंखलयुत हे मूदुल
चरण तव अडखलती किति तरी ॥ आळिगन
झडकारी मला दे, क्षण न लागतां कमललोचने
नेतों तुज सत्वरी ॥ १ ॥

पद—(मैरवी दीपचंदी.)

जवळीं येउनि पावक तु जला, दाक्त न दहना क-
ल्लें मजला ॥ शरीर जै मम तस जाइलें, तव
तनुस्पर्शे शीतल केलें ॥ २ ॥

काय हो चमत्कार हा ! इतकी चेतनेली आग एकाएकी कशी
नाहोशी झाली वरै ? अहो अंतःपुरा तर जांच्या तसेच आहे. अरे ! ही
देवीही येथेच आहे. वसुभृती, कंचुकी, वसन्तक वगैरे सर्वीस पाहून
मनां मोठगा तर्कांते विचार करून) हे का स्वप्न द्वाणविं किंवा
गारुडी खेळ द्वाणाचा काय भसेल तें भसो.

विद्यु०—मित्रा ! धौत कांहीं संशय नाही; हा खचीत गारुडी खेळ,
काकीं, तो बटकीचा गारुडी जाने वेळेस बोलला होता कीं,
महाराज ! माझा आणखी गुळ खेळ आशय पहावा द्वाणून.
तोच हा खल त्यानें दाखविला.

राजा—देवि वासरदत्ते ! तुझे आज्ञेप्रसारीं आझी ही सागरिका यें
आणिकी आहे.

वास०—(हंसून) प्राणनाथ तुमचें तें सर्व भी समजले.

वस०—(सागरिकेस पाहून) तोड फिरवून वाभवध्याम द्वाणतो..

बन्धवा ! आगला तिहळेश्वर राजाच्या कन्येसरखी ही
कन्या दिसते, नाहीं वरै ?

बाभू०—प्रधानजी ! माझ्याही मनात तसेच येते.

बसु०—महाराज ! ही कन्या कोटून आणिली ?

राजा—ते देवीस माहिन आहे.

बसु०—दोविं ! ही कन्या कोटून आणिली ?

बास०—प्रधानजी ! योगधरायण प्रधानानें ही कन्या समुद्रात
सापडळी झाणून सोऱ्युन माझे खाभीन कैली आहे.
झाणून आकी तिळा सागरिका असै झाणवो.

राजा०—काय योगधरायणानें आणून दिली ? ती कौणतीही गोष्ट
करणे ती मला विचारल्या वाचून कर्पीही करीत नाही; मग
हे कसै झाले असेल तें असो.

बसु०—(वाचवयाची) ड्या पक्षी आमच्या रत्नमालेप्रमाणेच
वसन्तकाच्या गळगळानें ही रत्नमाला दिसते आणि ही
कन्या समुद्रात सांपडली असेही बोलतात त्याअर्थे शा
दीन गोष्टीखन उघड कळते कीं, सिहळेश्वर राजाची
कन्या रत्नावलीची ही होय. (मग सागरिकेजवळ जाऊन)

पद—(जोगी.)

सागरिके हा लज्जाशीले, भाष्यशीले प्रणयवत्स-
ले ॥ काय दशा ही विपरित झाले, विधिहीनचि
मी पहाणे आले, नशिवापुढती काहिं न चाले ॥ ४ ॥

साग०—(प्रधानास निरखून पाहून आणि डोळशास पणी भा-
णून) कोण अमात्य वसुभूति ?

बसु०—तोच फुटक्या दैवता यी.

साग०—(डोळयास पाणी आणून.)

पद—(अंजनी गीत.)

हे तात हे जननी येई, विभिन्नीनेतं पदर्णि घेई ॥

करुणा कैसी तुल्बा नाही, या अनाथेची ॥ १ ॥

वास०—(घावरून) हे बाभव्या ही नी माझी वहीण रानावाळे
कायरे ?

बाभ०—राणीतहिक ! हो तीच ही.

वास०—अग ताडि, सावध हो सावध हो.

राजा०—काय ? महाकुलीन आणि पराक्रमी असा सिंहलचा राजा
विकमबाहु त्याची ही कन्या ?

विदू०—(रत्नमाळा गाहून आपणार्हां) तीच पहिल्याने माझ्या
मनोत आळे होते की साधारण याकथिन मनुष्यास असा
मौत्यवान् डागिना कसा मिळेल व्याणून.

वसु०— पद—(मैरवी त्रिवट.)

करिश्मी कां रुदनातं, सावध हो धरि धीरां ॥ शु० ॥

श्रेष्ठा भगिनी शोक करिते, तुजसाठीं ती ढळढळ
रडते ॥ प्रेमालिंगनदे दे तीतं ॥ २ ॥

वास०— लोक—(मैरवी.)

ये ये सागरिके सखी भगिनि तूं चिंतेस दूरी करों,
बैसं मांडिवरी अतां झडकरी माझ्या धरूनि करों ॥
भारी निष्ठुरता मनों न करि तूं माझेवरी सुंदरी,
नाते लावुनियां सखे भगिनिचे भाते प्रिये सत्वरी ॥ ३ ॥

साग०—(अडखळत चालल्यासारखे करते.)

दास०— श्लोक—(मैरवी.)

बहुत मज सख्यारे वाटते लाज आतां,
लय करि तरि काढी झूँख्या प्राणनाथा ॥
अहह क्रिति तरो मी निर्दया अंतरंगी,
विनति करितसे मी जोडुनी पाणिलागी ॥ १ ॥

राजा—देवीचा जाज्ञा कोण मान्य करणार नाहीं. (असे झणून सामग्रीके च्या पायानील विडशा काढितो.)

दास०—योगंवरायण प्रभानार्न इतके दिवस मला फार दुर्जन केळें; त्यास डाळक असून त्यानें ही गोष मला सागिनली नाहीं, गुप्त ठेविली हा दोष त्याजकडे भावे,
(तदनंतर योगंवरायण प्रभान येतो.)

यौगंधरायण— श्लोक—(मैरवी.)

देवी स्वर्गस्थ झाली झणुनि उठविली म्हां कुवार्ता
मृवाची, स्वामिप्रीती जडाया तिजवरि भगिनी
कटवीली हि तीची ॥ पृथ्विच्य राज्यलाभं जारि
बहुत मर्नी हर्ष पावेल देवी, वाटे चित्तीं तथापी
वदन तिजपुढे दाखवू आजि केवी ॥ १ ॥

डांनीं राजसेवा पत्करिली आहे त्यास भजा योर थोर माण-
सानीं मुळो मर्ने दुखवाचीं लागलान. (जगळ जाऊन) महाराजाचा
जयजयकार असो. गहागज ! आपणास न कळतो काहीं गोष केली
आहे त्याची क्षमा करावी.

राजा—मला न कळतो काय केळे तें सोग ?

यौगं०— पद—(मैरवी त्रिवट.)

श्रवण करा गोषीतें, वत्सगज नूते ॥ द्वृ०॥

सिंहलयतिची उपवर कन्या, रत्नागालि ही वुधजनमान्या,
वरिल जयाला नृप तो धन्या, पावेल सर्वमैम पदातें ॥५॥
पद—(मैरवी दीपचंदी.)

यापरि भाकित सिद्धें केलें, श्रवणीं पडलें तुझांसि
कधिलं ॥ ध्रु० ॥ सकीयलाभा कन्याकुल हैं, प्रार्थियलं
परि मान्यन केलं ॥ २ ॥

राजा—तेव्हा तुझीं काय केले ?

यौंग०— पद—(मैरवी दादरा.)

लवणपुरीं पट्टराणी दहन जाइली, अनृत मात चोँहिकडे
ध्यांचि उठविली ॥ ध्रु० ॥ दूतमुखे नृपतीकर्णीं जाण पाडिली,
दारिद्रादानविधि युग्रत सुचविली ॥ ९ ॥

राजा—यौंगधराणा ! आगुँडे झालेले मी सर्व ऐकिले आहे. या
स्या कोणती गोष्ट मनान आणून देवीचे सार्वान विजा
केले वरे ?

विद०—मित्रा ! प्रधानजीना अभिप्राय मी जाणला. तो सागारथास
नको, हे उघड सगजें कीं, ही कन्या अनपुरात ठेखिली
झाणजे तेमें वारंवार धापण जाता तेव्हा तो सहज आ-
पल्या दृष्टीस पडेल.

राजा—को प्रधानजी ! तुमचा अभिज्ञय वसन्तकाने बोवर ता-
डला. असाच ना !

यौंग०—होय, भसाच महाराज.

राजा—यौंगधराणा ! गारुडजाने खोटी भाग लापिली ही तुझीच
मसलत दिलाने.

यौंग०—होय महाराज ! तेही खरे आहे, परंतु—

पद—(भैरवी अबतोरेबाके, या चालीवर.)

अंतःपुरीं कौङुनी ठेविलें कां इजशीं, कारण सबल ऐक
राया सांगतों तुजशीं ॥ ध्रु० ॥ मम हेतू तिस नयनीं
पाहुनी, पाणिप्रहणा पुढती करुनी, सार्वभौमा पद अखंड
पावुनी, सुखभोगिशी ॥ १ ॥ देवीची ही भगिनी ठरली,
संशयवृत्ती सकल निमाली, आज्ञेवाचुनि कार्ये केलां,
क्षमा करावी या दासासी ॥ २ ॥

वास— प्रधानजी ! हे स्थष्ट का सांगन गाहांन ? की रत्नावलीनं
प्राणनाथाशीं लग्न करून दे छाणून

विद०— हे देवि ! त्वा प्रधानाचा अभिप्राय वरोवर जाणला.

वास०— अगे ताई ! रत्नावली !—

पद—(भैरवी दीपचंदी.)

ये ये भगिनी भेड तूं मजला, पाहुनि तुजला आर्न-
दोद्वव पोटीं ज्ञाला, त्रिभुवनजठरीं कधिं ना माये ॥ १ ॥
(असे छाणून भागल्या आंगवरचे डागिने काढून निच्या अंगा-
वर घालते भाणि निला हातीं धरून राजाजवळ जाऊन.) मरा-
राज ज्ञा रत्नवलीना खीकार कराया

राजा— कोण देवीच्या प्रसादाचा नहुगान करणार नाही (असे
क्षणून सागरिकेचा खीकार करतो.)

वास०— **पद—(अंजनी गीत.)**

आईबाप हीचे दोन्ही, जवळी आस नसती कोणी ॥
दासी विनवी कर जोडोनी, प्राणाहुनि इस मियमा-
नूनी, संगोपन करणे ॥ १ ॥

(असें द्वापून तिळा राजाचे स्वार्थीन काटने)

राजा—देवीची आज्ञा द्विरसा मान्य भावे.

विदू०—(इर्यभरित होऊन नाचू लागतो) वहावा ! मित्रा । तुझा

जय आसो जय असो, काय मौज ही ! माझ्या मित्राच्या

हस्तगत आज सर्व गृथी ज्ञाली काय ? पढा !

वसु०—हे राजकन्ये रत्नावाले ! वासवदर्जन्तच्या पागा पड.

साग०— पद—(मैरवी त्रिवट.)

अपराधी मी देवीची, लाज भला बहु याची ॥ धु० ॥

श्रेष्ठ भगिनी शोक करीते, मजसाठी ती ढळढळ रडते ॥

करुं कशि समजूत तीची ॥ १ ॥

वसु०— पद—(मैरवी त्रिवट.)

नृकन्ये हे सुभगे देवी पदलीन होईगे ॥ धु० ॥

सर्विमौमपद प्राप्त तुला हे, पाहुनि अन्य काहीं न लगे ।

बाभ०— पद—(मैरवी दादरा.)

मानसोदार सदा धन्य माउली, देवि तू दीनजनां सुखद

सांवली ॥ देवी ती संबोधन पाहे देउनी, अन्य कोणा

शोभेना तुजवाच्चुनी ॥ २ ॥

वास०—(रत्नावलीस भालिगून, देवि ! असें संबोधन देते.)

पद—(मैरवी दादरा.)

गत्समान देवि तूं धर्मचारिणी, होउनियां पतिसेवा

ध्यानि आणुनी, सदर्मीं वर्तन करीं पाव सुखधनी,

ऐक्यभाव लदावै धरीं, भेट दै जणीं ॥ २ ॥

वैराग ०—महाराज ! भाणसी धापडे काम काय राहिंडे आहे ?

पद—(त्रिवट भैरवी.)

भाजि भी धन्य जाहलौ, स्वामिकार्यभागोदधि तरलौ ॥ धु० ॥
महाराजा तव सफल मनीषा, पुर्ली उरली काहिं आशा,
पूर्ण कराया सजलौ ॥ ९ ॥

राजा—आरूही दुर्में प्रिय करावयाचे आहे काय ?

श्लोक—(भैरवी.)

केला विकमबाहु आतवसप त्वा शबूस कीं जिकिले,
जें भाणी पृथ्वीपतीत्व सह तें स्त्रीरत्न संपादिले ॥
देवीच्या टटदरास हर्ष भगिनी लाभे हि ज्ञाला महा,
मंत्री तू असता न कांहिं उरले ज्याची करावी सृहा ॥ १ ॥

पद—(भैरवी दीपचंदी.)

सचित्सुखपद हातीं यावे, याहुनि पर भर्या काय
स्फूहावे ॥ धु० ॥ फलपुष्यानें वसुंधरा ही, पूर्ण असावी
लोक सर्वही, आनंदानें सदा वसावे ॥ १ ॥

(सर्व जात्युत पडदा पडतो.)

॥ चतुर्थ अंक समाप्त ॥

(भरत वाक्य)

पद (मैरवी दादरा.)

पन्थ तोचि विबुधमान्य शरण वासुदेवा ॥
 पाहे पाहे त्राहे त्राहे सकल देवदेवा ॥ ध्रु ० ॥
 मंदमती धुंद सदा सेवि विष्पमेवा ॥
 ज्ञानकंद संग तुता अंध मना व्हावा ॥ १ ॥
 चंड वीर्य दंड करी खंड पाप ठेवा ॥
 रुंड माळ सदय लदय दासपदीं न्यावा ॥ २ ॥
 निगम छंद छंद नसे फंददी बेबंद नवा ॥
 ज्ञानगंध नाहिं पाहिं पाहिं माधवा ॥ ३ ॥
 नायवान भाग्यहीन दीन लीन धाँधा ॥
 ' वासुदेव नारायण' पदर्तीं पास ध्यावा ॥ ४ ॥
